

(Laczkó Sándor felvétele)

Ördög István 1926. augusztus 19-én négygyermekes családban született Budapesten, katonaisztai család legidősebb gyermekeként. 1938 novembere után Ördögék visszatértek szülővárosukba, Losoncra, így István a losonci Kármán József Gimnáziumban érettségizett 1944-ben, majd karpaszományosként bevonult katonának. A háború végén Németországban hadifogságba esett. Az amerikai és francia hadifogságból hazatérve megtudta, hogy családját Losoncról Magyarországra telepítették ki. 1949-ben megnősült és az építőiparban vállalt munkát, ahol egy építkezésen bekövetkezett üzemi baleset folytán – származása miatt – börtönbüntetésre ítélték. Mint elítélt, az Országos Ásványbányászati Vállalat egri mészközüzemében végezett fizikai munkát, majd szabadulása után ugyanitt a műszaki osztályon alkalmazták. Egyben Sopronban elkezdte a bányaművelő mérnöki szakon egyetemi tanulmányait. Három leánya született, kiktől hét unokája és négy dédunokája él. Ezalatt kinevezték a Balatonvidéki Ásványbánya Vállalat főmérnökévé. 1956-ban a megalakuló Ásványbányászati Tervező Iroda vezetője lett, azonban az októberi események következtében ez az iroda már nem jöhetett létre. Ennek következtében a forradalmat követő időkben kénytelen volt családjá eltartásáról fizikai munkavégzéssel gondoskodni. 1957-ben felvették a Mineralimpex Ásványolaj és Bányatermék külkereskedelmi vállalatához. Itt az ásványbányászati termékek, főként a tűzállóipari alapanyagok és késztermékek importjával és exportjával foglalkozó osztály helyettes, majd önálló vezetője, később főosztályvezetője lett. Innen ment nyugdíjba 1986-ban. Ázóta Siófokon él, a teleket Budapesten tölti.

Ördög István 1926. augusztus 19-én négygyermekes családban született Budapesten, katonaisztai család legidősebb gyermekeként. 1938 novembere után Ördögék visszatértek szülővárosukba, Losoncra, így István a losonci Kármán József Gimnáziumban érettségizett 1944-ben, majd karpaszományosként bevonult katonának. A háború végén Németországban hadifogságba esett. Az amerikai és francia hadifogságból hazatérve megtudta, hogy családját Losoncról Magyarországra telepítették ki. 1949-ben megnősült és az építőiparban vállalt munkát, ahol egy építkezésen bekövetkezett üzemi baleset folytán – származása miatt – börtönbüntetésre ítélték. Mint elítélt, az Országos Ásványbányászati Váll-

ÖRDÖG ISTVÁN

Életben maradtam...

Az 1944. október 20. – 1946. március 24. között készült feljegyzéseim, naplóm

Csaknem hatvan esztendő telt el azóta. És most itt ülök a monitor előtt a tizennyolc éves akkori magammal szemben és írom, átírom a hatvanéves naplóm egyre halványuló sorait. Úgy érzem, ezt meg kell tennem, kár lenne, ha olvashatatlaná fakulnának az akkor papírra vetett sorok, a kátrányos papírba burkolt kemény fedelű füzet kezdetben tintával, később – amikor már az sem volt – ceruzával papírra vetett sorai. Nagyon sokat felejtettem azóta, számos részlet, a helységek, nevek, a katona- és a fogolytársak szinte köddé váltak, sok részlet viszont újra felbukkan, újra megelevenedik az, ami hatvan éve elmerült emlékezetemben. Ahogyan olvasom, lassan meg is értem, védekezés ez: gyorsan el kell felejtetni azt, amire nem jó emlékezni...

A negyvenes években Losoncon laktunk, egy szép, nagy, négyszobás kertes családi házban. Anyával és Ádikával voltunk otthon, én akkor gimnáziumba jártam, a losonci Kármán József Gimnázium nyolcadik osztályát végeztem tizennyolc évesen, készültem az érettségire. Apa, aki a Felvidék visszatérte után – ezt akkoriban így mondták – kérvényezte, hogy áthelyezzék Szegedről ősei városába, a losonci tüzérosztály parancsnoka volt. Alezredesi rangban akkor már másodszor volt a fronton csapatával, felépülve az első fronton töltött időszakban szerzett súlyos csontvelőgyulladását követő műtéteiből. [„Édesapám az biztos, hogy nem harcolt, a tüzérosztálynak műszaki javító részlegében volt ő, ilyenformán vett részt a háborúban kint, Oroszországban. A csontvelőgyulladás miatt hazajött, fél évig tartott, amíg lábadozott, aztán visszakerült, de akkor már a front Magyarországon volt. Losonc felé haladt mindig a csapatával, ahogy a front arrafelé haladt. Amikor elérte Losoncot, magához vette az édesanyámat és az öcsémet, és velük együtt ment, először Szlovákiában, egészen a Vág völgyéig, az után lefelé, Sopron alatt érte el a magyar határt, teljes alakulatával együtt. Ott úgy döntöttek, hogy nem mennek át a határon, nem hagyják el Magyarország területét. Elment az orosz katonai parancsnoksághoz, és tárgyalt az orosz katonai főparancsnokkal, megmondta, hogy ő átadja a teljes műszaki felszerelést, ha ezzel szemben nem fogják a csapatát fogságba vetni, hanem engedélyezik a nyugati határszéltől a Losoncra való hazavonulását. Kapott egy olyan kis lapra írott cirill betűs pár soros papírt, és azt mondta a parancsnok – akiről kiderült, hogy egy nagyon magas rangú tiszt volt –, ha ezt akárhol útközben megmutatják, hazamehetnek. Apám erre anyámat és öcsémet felültette egy kocsira, és elindult a csapatával hazafelé. Útközben rendkívül csodálkoztak a magyar községekben lakó emberek, amikor azt hitték, hogy felszabadult Magyarország, hogy itt magyar csapatok vonulnak, és nincsenek hadifogságban. Ahányszor oroszokkal találkoztak, elővette ezt a papírt, és ez valóban cso-

dákat művelt, mert még olyan orosz is volt, aki tisztelgett ez előtt a papír előtt. Elérték egészen Losonc határára, ott már aztán az emberek szanaszéjjel széledtek, ki-ki ment a saját falujába.”^{*}

Mi ott, Losoncon a háborúból akkor még nem sokat éreztünk. Igaz, a rádió egyre gyakrabban szakította meg adását és jelentette a légi veszélyt, de repülőket ott nem nagyon láttunk. A minket támadó angol bombázókat először csak az érettség utáni nyaraláson láttam Fonyódon a fejünk felett végelethetetlen kötelékben átrepülni, a sok száz bombázó motorjainak fenyegető dübörgése, mély moraja már előre jelezte érkezésüket. Egy alkalommal egy vadászgép a partot is végiglőtte egy sorozattal, de nyomait csak a posta épületének falán találtuk. Azután szeptember elején egyedül utaztam haza Fonyódról Losoncra. A vonatok akkor már menetrend nélkül közlekedtek, akkor indultak, amikor éppen nem volt légiriadó. Pesten Zoltánéknál [„Öcsi nagybátyám, édesanyám legfiatalabb öccse volt. Ő is a Ludovikán végezte a tiszti ismeretek megtanulását. Ő volt a legidősebb ludovikás, százket éves korában halt meg. 1944-ben egy tűzérosztálynak a parancsnoka volt, akik az oroszok elől folyamatosan, lépésről lépésre visszavonultak. Akkor az oroszok már a Duna vonalánál voltak, és ők pedig itt a Dunántúlon.”] aludtam, reggel a Nyugatiból már nem indult vonat, villamossal kellett kimenni Újpestre, itt ért azután az első komoly légitámadás, az újpesti gyárakat bombázták. Mi – a vonatra váró utasok – egy közeli kis erdőben bújtunk meg, ránk nem a bombák, hanem a légvédelmi ágyúk levegőben szétrobbanó lövedékeinek repeszei hullottak. A levelét vesztett őszi erdő olyan volt, mint egy pusztító jégeső után. [„Amikor légvédelmi ágyúkkal lőttek az ellenséges repülőgépekre, az ágyúlövedékek szétrobbantak, és ha az a fejünk felett esett meg, akkor azoknak a repeszdarabjai, ilyen ujjni acéldarabok hullottak, mint a jégeső, az vitte le a fáról a leveleket.”] Én is, mint a többiek, feküdtem a földre lapulva, a fejem egy ferdén nőtt fa törzsének védelmében. Amint elmúlt az égiháború, feltápáskodtam, a fejem mellett valami forrót éreztem, egy jókora, arasznyi hosszú acélszilánk. Kihúztam óvatosan, zsebkendőmbe csomagoltam, hazavittem és megmutattam Anyának: ezt az elsőt túléltem!

Most, visszaemlékezve jut eszembe, milyen más is volt még akkor a világ. Televízió akkor még nem volt, híreket csak a rádió mondott. Képeket a háború kegyetlenségeiről nem nagyon láttunk, csupán a mozi filmjei előtti híradó számolt be csapataink dicsőségről, ezt lassan egyre kevésbé hittük. Nem volt villanyborotva sem, a zsilett sem volt elterjedve, a katonasághoz Apa egyik borotvakését vittem, ezt minden borotválkozás előtt a bőr derékszíjon kellett kifenni. A golyóstollat sem találták fel, tintát vittem magammal üvegben, hogy a töltőtollamat megtölthessem.

Szóval, a háborúról nem sokat tudtunk, pedig akkortájt már Apa serege is a Kárpátokon belül volt. Ő valószínűleg a szinte kilátástalan helyzettel sokkal inkább számolt és arra gondolt, ha én az érettségi után önként jelentkezem és bevonulok – ezt az elképzelését csak utólag tudtam meg –, egy rövid kiképzés után maga mellé vehet és így talán sikerül családjunkat együtt tartania. Ezért vonultam be akkor, 1944. október 20-án

^{*} Szögletes zárójelben és idézőjelek közt közlöm az Ördög Istvánnal készített három, a naplőbejegyzéseivel kapcsolatos oral history interjú válaszait, a beszélgetések 2017. február 14-én, 2017. március 27-én, a kisfilm pedig 2017. március 30-án készült. A szögletes zárójelbe tett magyarázatok is tőlem származnak – Kőrös Zoltán.

katonának a losonci tüzérsztályhoz a háború utolsó évében – ezt akkor még nem is sejtettem – az érettségizetteket megillető karpaszományosnak, leendő tartalékos tüzér tisztnek Losoncon. [„Az akkori katonai rendszerben azokat a katonákat, akik érettségiztek, azokat külön csapatrészekbe sorolták be, hívták be, mi voltunk a karpaszományosok, ami azt jelentette, hogy a zubbonynak a karján egy arany csík futott körbe. A rangjaink ugyanúgy voltak, mint a katonáé, örvezetőitől őrmesterig felfelé, de ez a karpaszomány különböztetett meg minket a sorkatonaságtól. A sorkatonaság, az akkor, én úgy emlékszem, két vagy három évet kellett szolgálgjon, nekünk, a karpaszományosoknak mindössze hat hónap volt a kötelező szolgálati idő, az egyetem minden nyári szabadsága idején volt mindig egy hathetes továbbképzés. Így volt felosztva az a három esztendő, ilyen rövidebb időszakokra.”]

Hát így kezdődött...

Bevonultam katonának

*Vihar a levelet ide-oda fújja
Szegény katonának szomorú a sorsa*

Eger [Cheb], Nyugat-Csehország, 1945. február 16.

Talán nincs is népdalaink között találhatóbb két sor, mely annyira illene katonáskodásomra, mint ez a kettő. De katona sem nagyon volt még ennyire ide-oda hányatva a sorstól, mint mi. Vagy így van ez minden háború katonáival? Nem tudom. De minket azután elkapott ez a vihar, belekerültünk a közepébe, amikor legjobban dühöngött, s valóban, mint a hulló falevelet, ide-oda sodort, Európa egyik végétől a másikig.

Már régi tervem volt, hogy naplót fogok vezetni. Valahogyan tetszett nekem ez az egész: mint egy újságíró megörökíteni az eseményeket: milyen öröm lesz majd jó pár év múlva olvasgatni. Bevonulásom után neki is szántam magam egyik borús hajmáskéri délutánon. Először bizony nehezen ment, sokat akadozott a tollam, sokszor nehéz volt őszintének lenni önmagam előtt. Később, különösen amikor egyre érdekesebb események játszódtak le, amikor egy egész világ háborúját, vajúadását láttam, körülöttem nemzetek élet-halál tusája, a legyőzöttek szenvedése, az éhezés, akkor már szinte mindennapi szükséglet a naplórás. Egy-egy érdekesebb eseményhez, különösebb élményhez hozzátartozik, természetes folyamata a napló írása. S most, amikor már egy fél füzetre valót összeírkáltam, sikerült itt Egerben, Csehországban első hivatalos kimenőm alatt szerezni ezt a füzetet, s fáradságot, időt és tintát nem kímélve nekiszántam magam, hogy bemásolom eddigi jegyzeteimet.

Behívómat 1944. október 12-én kaptam meg, hosszas utánajáráásra a losonci tüzérsztályhoz. 20-án vonultam be, és egyheti várakozás után már útba is indítottak Hajmáskér felé a tisztí iskolába. Ez november 1-jén kezdődött. Emlékszem, az első napokban igen levert volt a társaság, a sok idegen, a komor környezet, a megfélemlítésre törekvő hadapródok, mindez igen lehangolólag hatott az otthon elkezdett vidám katonaság után. Azután lassan beleszoktunk ebbe is. A komolyabb kiképzés már több változatosságot nyújtott. [„Hajmáskér a Dunántúlon, Magyarország tüzérsztízi kiképzésének volt a köz-

pontja. A kiképzőtisztek mind ludovikások voltak, elkezdtek belőlünk tüzértiszteket nevelni, talán négy hétig kaptuk az alap katonai kiképzést, a formaságokat, a sorakozó, a vigyázz stb. De már az alatt az idő alatt is voltak osztálytermekben óráink, ahol a geometria alapjaitól kezdve a tüzérismeretekig mindent tanítottak. A tanáraink jól képzett tüzértisztek voltak. Nagyon bele kellett mélyedni, hiszen a tüzérágyúknak az irányítására matematikai tudomány volt. A parancsnokság sokszor több helyen, szétszórta a helyen lévő ágyúkat kellett irányítson, ez nem volt olyan egyszerű, mint a puskával, hogy oda nézz, arra lőj, hanem meg kellett adni pontosan az irányzékot és az ágyúcsőnek az emelkedési szögét, a ballisztikai tulajdonságait, hogy milyen messzire lőjön, úgyhogy tudomány volt. És sajnos csak elkezdni tudtuk, mert aztán annyira közel jutott a front, hogy kénytelenek voltunk onnan továbbmenekülni. Összesen két hónap, szinte a legalapvetőbb alapkiképzést kaptuk csak. Egyébként két évig tartott rendes időben.”]

Lassan megindult a postaforgalom is, csomagok is jöttek néhanapján. Csakhogy az otthoni postával megindultak a nyugtalanító hírek is hazulról. Egyre jobban közelednek az oroszok, Anyáék is csomagolnak, rövidesen indulnak Losoncról. Hála Istennek, itt tapasztaltam először magamon, mennyire optimista vagyok, eddig is, ezután is még mindig engem igazolt az idő. Szóval Anyáék nagyon is csomagolnak, de itt már kezdődik is a napló:

1944. XI. 28. Tegnap írt Anya: „Elérkezett a búcsú pillanata, holnap már viszik a ládákat, s pár nap múlva indulunk mi is!” Hát ez nagyon kellemetlenül lepott meg. Mert az eddigi leveleikből, bármennyire is komolyan vettem, azért nem gondoltam ennyire közelinek indulásukat. Titokban mindig is abban bíztam, hogy karácsonyra – esetleg már az első csillaggal – hazajuthatok hozzájuk. Hát most ez kútba esett. Egyébként ma ment el Varga Zsiga a Hunyadiba önkéntesnek, nagyon sajnáltam, olyan rendes fiú volt. [„Ő valamelyik Losonchoz közeli községből volt. Nem tudom, mi lett a sorsa, eltűnt teljesen.”] Azután meg arra gondoltam, miért is nem jelentkeztem én is? De ezen már kár nyugtalanzkodni, így döntöttem, emellett kitarok. Kiképzésünk negyedik hete is a mai nappal kezdődött. Már egyre több a tantermi kiképzés, alig jutunk ki párszor a szabadba.

Van azért magánélet is. Vasárnap (Szőnyi) Laci bácsiéknál, Apa losonci tisztársánál [„Az ottani csapatunknak a parancsnoka volt.”] voltam vacsorán, finom disznótoros volt. Már egészen elszoktam az ilyen zsíros ételektől, a rendes öltözettől, étkezéstől fehér abrosszal terített asztalnál.

Parancsnokunk, a főhadnagy úr, aki egyébként igen rendes ember – civilben egyetemi tanár – s mint katona is úriember, ma beszélt a tüzérek felavatásáról, a Borbála-ünnepségről. December negyedikén, Szent Borbála a bányászok és a tüzérek védőszentje névnapján rendezett műsoros ünnepségen, Losoncon annak idején mindig részt vettünk, élveztük cirkuszi számokat, (az újoncok között szinte mindig akadt artista), a látványos lovasbemutatókat. Arra is emlékszem, hogy Apa rendezésében milyen szenzáció volt, amikor a meghívott vendégekkel szemben felállított ágyúkból virágokat lőttek és virágeshó hullott a nézősereg fejére. Hosszú papírtekerésre, a Borbála-tekerésre írva versbe szedték az újoncok viselt dolgait, ezt Borbála küldöttje olvasta fel, a jókat kitüntette, a hibát vétőket megbüntette, mielőtt tüzérre avatták őket. Markói Béci neki is fogott a Borbála-tekerés megírásának. [„Egymás alá voltak a lapok ragasztva és fel volt tekerve, mert az úgy jobban mutatott. Mindig a csapatból kiválasztottak valakit, aki jól tudott beszélni, és az olvas-ta fel, ez volt a Borbála küldöttje.”]

XI. 29. Kellemetlen dolog, ha ez ember nem kap levelet, különösen akkor, ha majd nem mindenkinek érkezik, én meg csak egyre várom a postát. Azután felgyorsulnak az események: a mai lovardát külön parancsra már fél 11-kor befejezzük. Éppen hogy bekapjuk az ebédet, menetkészültség, sorakozó, a puskásokat és pisztolyosokat – mert ebből bizony nem jutott mindenkinek – beosztják karhatalmi századba. Nagyon nagy a mozgás, mi lesz még ebből?

Közben megjött a várva várt levél is, Duci öcsém (Ádika) írt, még mindig otthon vannak, így megint feléled bennem a remény, hátha nem kell elmenniük és hátha én is hazamehetek karácsonyra!

XI. 30. Dél előtt lövészet, azután tantermi oktatás. Délben egy fiatal százados úr keres, el nem tudom képzelni, ki lehet, hát micsoda meglepetés: Öcsi bácsi (Zoltán nagybátyám)! Kiszabadult – mint Horthy kormányzó szárnysegédjét egy időre a nyilasok letartóztatták –, most egyelőre ide van beosztva egy frontra induló osztály parancsnokaként. Nagyon vártam tőle a híreket, de nem sokat tud a családban senkiről sem. A rádió ugyan bement, hogy a mi vidékünkön megszilárdult az arcvonala, Mohács, Kiskőszeg [*Batina, Horvátország*] és Apatinnál [*Апатин, Szerbia*] viszont betörték a Dunántúlra. Ezek után már ide is várjuk a támadást: Pécszet is elfoglalták, ezért állították fel a karhatalmi századokat. Azt is hallottuk, hogy a németek bevetették a V2-t, ez azután már igazi rakétafegyver! Micsoda fejlődésnek nyitnak utat majd a békében ezek a most hadi célokat szolgáló kísérletek! De vajon mikor lesz az a békés folytatás?

XII. 1. December elseje, megjött a tél, de nemcsak a naptárban, a határban is! Olyan fagyos szél kerekedett, hogy csak úgy zörögtek a levelek, a megfagyott orrok és fülek, bizony, a katonasapka nem sokat véd! Egész dél előtt kinn voltunk, most még a fűtetlen tanterem is jölesik! Közben Markói elkészült a Borbála-tekerics szövegével is, van benne mindenkiről többé-kevésbé találó pár sor, lényegében jól sikerült. Kíváncsi vagyok a Borbála-ünnepségre, ugyan hol fogjuk tartani, vajon itt milyen lesz? Már csak három nap, és valódi felavatott tűzérek leszünk.

Mint a derült égből a villám, jött a hír: megyünk a frontra! A tiszti iskola rohamzászlóalj alakul, és mint ilyen, eddigi parancsnokaink vezetésével megkezdjük a frontszolgálatot! [„Az volt a hátsó gondolat, hogy a közkatona-nál értékesebb, az érettségivel rendelkező katonákat, jövődöbéli katonatisztek csapatát menteni kell, mentettek minket és az oktatótisztjeinket, parancsnokunkkal együtt.”] Ez volt sokaknak a vágya, most nagy az öröm, lázas a készülődés mindenfelé, tervezgetés, csomagolás, ragyogó szemek!

XII. 3. Fegyvereket kaptunk, puskát, golyószórót, géppisztolyt. Rajonként két fő önként jelentkező páncélromboló kiképzést kap: Bécivel mi is jelentkeztünk. [„Csetneki Béci, ő is Losonc környéki volt. Jelentkeztünk, mert akkor bennünk volt a lelkesedés... Hát ugye, tizennyolc éves fiú, aki belekeveredett itt a hadseregbe, még akkor mi mindig lelkesedtünk. Egyetlenegy alkalommal volt ilyen kiképzésünk, tán ha egy hét volt ez. Hajmáskér egy hatalmas tűzérési lőtérterület volt, több katasztrális holdas dombos pusztaság szinte. Kifeküdtünk a földre, és voltak ezek a rakétás fegyverek, egy csőből állott, egy irányzékkal, ki voltak rakva előttünk olyan kétszáz méterre a papírból készült tankmások, és azokra kellett célozni, hát egyszer-kétszer kilőttük.”]

Azután nagyszabású hadijáték, háborús főpróba, a tisztiek is részt vettek benne. A következő napon azután lefújtak mindent, állítólag felfogták az orosz támadást, már nincs szükség ránk. Hiába volt a nagy lelkesedés. Még tegnap Zoltán bácsi mondta, hogy egyes

orosz páncélos ékek már elérték a Balatont. Vajon mi lehet Fonyódon Nagypapáékka! Anyáékról sincs semmi hír! Most jöttünk vissza egy légiriadórról, nagy lövöldözést csaptak körülöttünk a boforsok. [légvédelmi ágyú] Közben azt hallottam, visznek minket is Németországba, a fenyegető helyzet miatt az iskolát kitelepítik. Azt mondták, kiképzésünk még eléggé hiányos, és a jövőd tartalékos tisztekre mindig is szükség van, ezt egy frontra történő bevetéssel nem lehet kockára tenni. Mindenesetre részünkről a lelkesedés megvolt. Igaz, voltak olyanok is, akik eddig ugyan különösen döngették a mellüket mint nagy hazafiak, amikor pedig arra került a sor, hogy esetleg valami áldozatot is kellen hozni, bizony, elbújtak a tömegben, nehogy valamire kiszemeljék, kiválasszák őket.

Korompai szakaszparancsnokunk mondta ezt a német utat, állítólag holnapután már mennénk is Bécsen keresztül Bruckba. Szép kis utazás lesz! H. Gyuriék már befejezték a tanfolyamot, őket elő is léptették hadapród őrmesterré. Megy haza Losoncra, én is küldök vele leveleket. Állítólag mi is holnap kapjuk az első csillagot. No, ezt is már régóta ígérik. Laci bácsiék is csomagolnak, ők is ugyanoda jönnek, nézem a térképet: ott aztán lehet síelni!

A Borbála-tekercsben Béci engem is kiserkesztett:

*Pedáns öltözködés, teodolit-mester,
Vajon mi a neve: ő a kis Lucifer,
Szabadság az lesz, ő biztosan tudja,
Másként hogy látná meg extráját Losoncon a Márta?*

[„Márta egy kislány volt, akinek udvaroltam még 18 éves koromban, a gimnáziumban. Extrának nevezték a katonaságnál a kimenőruhát, amit csak ünnep alkalmából húztuk fel.”]

Közben jönnek a hírek: Siófokot is elérték az oroszok, mi pedig csak szerdán megyünk.

Ma este bort is kaptunk a vacsorához, igaz, eléggé vinkó, [olcsó, rossz bor] de azért jólesett. Talán Borbála előestéje, vagy a hangulat javítása okából? Közben Béciit meglátogatta a menyasszonya, nagy csomagot is hozott, benne egy üveg vörösbort. Nagy elhatározással el akartuk tenni az útra, persze nem lett belőle semmi, ezzel is kipótoltuk a kincstári ellátást.

XII. 4. Na, ez az éjszaka még nyugodt volt, délelőtt foglalkozás helyett a raktárt szállítottuk, már itt semmi sem emlékeztet egy katonai kiképzőtáborra. A Hangyába [szövetkezet] mentem bevásárolni keresztül az egész táboron, az egész kép igen mozgalmas, teherautók, kocsik, menekültek mindenütt. A Hangyában is megkezdődött a kiürítés: italok, cérna gépselyem, hintőpor, tinta, só, paprika volt szinte vagonszámra, most mindenki annyit vett, amennyit akart, azelőtt meg üres volt az egész üzlet. Úgy látszik, nem bírják elszállítani, hát így oldják meg, hogy megszabaduljanak a készletektől. A felszerelését, ruháját is kicserélheti mindenki, így akarják menteni a raktárt?

Az eddig nagy nehezen ránk erőszakolt fegyvelem is enged, az eddigi kínos szobarendnek nyoma sincs, kártyaparti, dohányfüst mindenütt. A felderítők a szomszédban már az ágyakat is szétszedték, állítólag holnap indulunk.

A szótáram is gazdagabb lett egy új szóval: a szajré. A katonának minden szajré, amit csak vásárol, szerez, cserél vagy akár visz magával. Így a menetelésnél szajré a neve a felszerelésnek, a csomagnak, a katona kenyérzsákkal és egyéb szajréval van felszerelve.

Szóval itt is mindenki nekiállt a szajrézásnak. Fölvásároltunk mindent a Hangyában, paprikától hajszeszig. Azt hiszem, nem volt közöttünk egy sem, akinek ne lett volna másfél kiló paprikája. Mindenki így gyűjti a „valutát”, a cérnát, a cigarettát és az italt. Azt mondják, ennek lesz kint „csereértéke”. Mert a háború ide juttatott bennünket, most már nem vásárol senki, csak cserél. Mindennek megvan a maga árfolyama: egy kenyér 12–14 cigaretta, fél liter pálinkáért adnak egy üveg lekvárt, fél kenyeret meg két adag mézet! Jó is a gyűjtögetés, mert a legújabb hírek szerint mi is holnap indulunk, személyvonaton. Hát szép-szép, de azért egy szalmával teletömött vagonban kényelmesebb lenne aludni!

XII. 5. Elmúlt a Borbála napja, észre sem vettük, nemhogy megünnepeltük volna, egész nap csak a tétlenség, tengünk-lengünk, várjuk az indulást. A csomagok, a felszerelésünk összevissza dobálva a szobában, az ágyak már szétszedve. Délelőtt még mindig nem indulunk, délben ebéd, mindenki annyit eszik, amennyit csak akar! A fejtelenség mindenütt nagyon nagy, a vezetők együttműködése hiányzik, ettől a szervezetlenség. Jellemző, hogy két láda papírt meg mozijegyet is cipelünk magunkkal, közben 50 főt zsúfolnak egy marhavagonba.

Az indulásról persze még mindig semmi hír, így még tovább vásárolunk, dohányt is veszek. Micsoda készletek lehettek itt, ha még egy ilyen tömeges felvásárlás után is ennyi készlet maradt. Azután délután öt óra, szól a főhadnagyunk, szereztek egy kocsit, vihetjük a csomagokat az állomásra. Csetneki Bécivel jelentkezünk őrségre: úgy búcsúznak a kopott épületektől, mintha sohase látnánk többé a híres E-20-as körletet.

Kint az állomáson, ha lehet, még nagyobb a zűrzavar, a fejtelenség. Azzal mentünk az állomásra, hogy már rakodhatunk is a vagonba, s mire odaértünk, kiderült, még a vonat sem érkezett meg. A sár méteres mindenütt, szemerkélő eső, futkosás, kiabálás. Még helyet sem találunk, ahová csomagjainkat lerakhatnánk. Végre találunk egy szárazabb helyet, lerakodunk, a kocsit visszamegy a többiek csomagjáért, mi pedig megkezdjük az őrséget. Eleinte gyorsan múlik az idő, a többi őrral beszélgetünk, ők már reggel óta itt vannak. Úgy látszik, megfeledeztek róluk, hát így is lehet? Azután beszélgetés közben gyorsabban telik az idő, este fél nyolcra már jött is a váltás, mi indulhatunk haza, újra látjuk a kopott épületeket. Közben egy jó vacsorát remélve betértünk a Tulipánba, az egyetlen vendéglőbe, ami tömve volt katonákkal, a füstöt vágni lehetett, a borgőzös levegőben egy rozzant zongorán játszott valaki: „Ma este indulunk a frontra...” Mennyiszer énekeltük, akkor nagy sláger volt, most mégis jobban meghatott, mint máskor. Igaz is, most pár nap, és elhagyjuk Magyarországot. Már ez maga is elég nagy esemény, hiszen eddig én még sohasem léptem át a határt, most a háborúnak kellett jönnie, hogy ez megtörténhessék. Szóval elérékenyülten hallgattam, de a többiek is meghatódtak, látszott mindenki szemén, vagy csak a cigaretta füstje...?

Otthon meleg vacsora helyett teljes felfordulás fogadott, már nincsenek ágyak, a szoba tele szalmával, a fiúk fele kártyázik, fele alszik. Mivel vacsorára semmi kilátás, megesszük az utolsó darab kenyeret és lefekszünk.

XII. 6. Délelőtt folytatjuk a semmittevést, a szétszedett ágyakat levisszük az udvarra, közben légiriadó, futás a légókörlötte! Itt ér a parancs: 50 ember azonnal az állomásra rakodni. Ezek szerint mégis indulunk? Arról is beszéltek ugyanis, hogyha nincsenek vago-

nok, akkor gyalog fogunk menni egészen Sopronig, ami vagy 150 km. Itt az állomáson azután rakodhatunk, van vagon bőven, igaz, hogy tele szögesdróttal, lapáttal, csákánnyal, talán évek óta rozsdásodik benne, ezeket kell kiüríteni! És ilyen vagonokkal van tele az állomás, másutt meg nincs vagon a hadianyag szállítására! Nem csodálkoznék, ha a múlt világháború történetében olvasnám, de most, a háború ötödik évében, amikor – fájó valóság – az oroszok már a Dunántúl közepén, Hajmáskért is veszélyeztetik. Hát még mindig nem tanultunk eleget ennek a háborúnak a véres tapasztalataiból?

Egy egész délelőtt megfeszített munkája után sikerült a vagonokat kiüríteni, így hozzájutottunk. Igaz, 51 ember jut egy kocsiba, de legalább van, és nem kell gyalogolni. Hét háromszintes emeletes ágyat építettünk fel a kocsiban, ezen kellett 51-nek osztoznia: négy ágyon tízen helyezkedünk el, ez bizony kissé szűkös. Hajmáskéren még akkor is háborogtunk, ha egy duplaágyon hárman kellett aludni. Szóval berendeztük a vagon, kályhát is állítottunk bele, jól be is fűtöttünk, azután pihenés. Azaz csak lett volna, éjfélkor ébresztő: a ludovikás [*Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia*] uraknak is be kellett rendezni a fekhelyeket, három ágyért mind a háromszázunkat riadóztatták. S még ráadásul, akik elsőnek értek oda, meg is kapták a magukét: az egyik tiszt „úr” félóraig fektette őket a sárba lassúságuk miatt csőre töltött pisztollyal fenyegetőzve. Mi lehet akkor a Szovjetben?

XII. 7. Hosszú ide-oda tolatás után végre 12 előtt elhagytuk hatheti kiképzésünk színhelyét, Hajmáskért, megkezdődött az utazás. De korai volt az öröm, csak Veszprémig jutottunk, itt ebédeltünk, sárgaborsó-főzelék – mindig szerettem –, azután indulás. Közben besötétedett, így a vidékből nem sokat láttunk. Éjszaka kemény hideg a vagonban is, úgy látszik, még nem tanultuk meg kifűteni. Reggel festői kép fogad, a kelő nap fényében a Ság-hegy Vörösmarty megénekelte vidékét és jellegzetes formájú hegyét pillantjuk meg. Hát van szép is a katona életében, csak meg kell látni! Reggel kilenckor Celldömölk, itt azután állunk, várakozunk estig. Az őrség senkit nem enged leszállni, félnek a szökéstől! Azt beszélik, már eddig is megléptek néhányan. Hiába, a fegyelem lazulása egy amúgy sem magas erkölcsi szintű egységnél már velejárja ennek a zilált helyzetnek.

Ilyenkor mindig Gyula diák, Somogyvári Gyula könyvei jutnak az eszembe, amelyekben a múlt háborút írja meg, minden veszedelmesen hasonlít, de milyen lesz a vége... Később egy katonavonattal találkozunk, egy reptér műszaki alakulata. Azt mesélik, ki akarták őket is vinni, de a határnál nem mentek tovább, erre visszafordították őket a frontra. Az egyik katonától egy kétkilós kenyeret akartunk venni, komiszt, de nem fogadott el érte pénz. A kenyér bizony jólesett, mert útközben nem valami fényes az ellátás. Reggel feketekávé, délben valami egytálétel, este hideg vacsora, ez bizony nem nagyon elég a katonagyomornak.

A raktárvagonból, mivel meghallották, hogy nincs lőszerünk, osztottak nekünk két marokkal. Megkezdődött a kereskedelem is, árultak mindenfélét, vettem egy törülközőt 10 pengőért. Ruhaanyagot is árultak olcsón, ez már nem kellett, így is elég a csomagot cipelni!

XII. 9. Megint egész éjszaka mentünk, reggelre Szombathely előtt álltunk meg, Vépen. Egész nap csak unatkoztunk, este bementünk a faluba, persze későn érteztünk, már minden boltot kiürítettek, felvásároltak. Aztán nagy nehezen kaptunk bort két kulaccsal, jólesett vacsora helyett.

XII. 10. Most Sopron előtt állunk Lövön. Itt azután már semmi lehetőség nincs bejutni a faluba. Délelőtt sorakozó, ruhavizsga, és ellenőrzik a létszámot, a szökéseket. A parancs: ezután már csak tiszta ruhával, lábbelivel lehet leszállni a vagonból, úgy látszik, meg kell mutatnunk a németeknek, hogy nem szedett-vedett menekülők vagyunk, hanem szervezett kiűritésről van szó. Azután meg ez a kis fegyelmezés nagyon is ráfér már a társaságra, az utazás eléggé szétfeszítette a csapatot. Sopronba nem mehet be a vonatunk, állítólag tele van a pályaudvar. Azt is beszélnek: itt vagy két napot fogunk várakozni. Eddigi utazásunk hű képe a háborús utazási viszonyoknak, idestova már ötödik napja jövünk, és alig tettünk meg 150 km-t! Ha így fogunk Németországban is haladni és valóban oda megyünk, amiről beszélnek, Stettinbe, [*Szczecin, Lengyelország*] akkor el fog telni egy hónap is, amíg odaérünk. Azután reggel 6 óra, és indulunk, beérünk Sopronba, 10 perc után megyünk is tovább.

XII. 11. Reggel nagy a meglepetés! Már egész éjszaka éreztem a vonat rohanását, reggelre nagy a hideg, azt mondják, Wiener Neustadtban vagyunk. Érdeklődve ugrunk ki a vagonból, a látvány felejthetetlenül szép! A sötét, piszkos felhők helyett ragyogóan kék ég, szikrázó napsütés. A háttérben az Alpok hegyei, a Schneeberg sziklás hóval borított csúcsain csillog a napfény: az egész kép olyan, mint egy festmény, szinte valószínűtlenül élénk színeivel, formáival. Annyira meglepett a látvány, hogy szóhoz is alig jutottunk. Elhatároztam, ha egyszer béke lesz, nyugodt körülmények között ide vissza kell jönnöm, gyönyörködni ebben a panorámában.

Németországgal együtt, mert Ausztria most Németország, megérkezett a hideg tél is. Kint a kútnál, ahol mosdunk, mindenfelé vastag a jég. Bizony, ehhez sem voltam otthon hozzászokva, még akkor is zúgolódtam, ha a fürdőszoba nem volt befűtve! Micsoda jó dolog is volt akkor! Itt most a mosdás alatt a törülközőm keményre fagyott, de a mosdás azért jólesett!

Dél előtt légiriadó. Ezt a környéket sokat bombázták, nem is maradtunk a vonatban. Jöttek a gépek, habár nem annyi, amennyit otthon a Balaton felett szoktunk látni! Itt láttuk az első gép lelövését is, miközben a távolban Bécset bombázták.

XII. 12. Hát az eddigi utunk nem is volt utazás ahhoz képest, amit a német vasút csinált velünk. Egész éjjel rohant a vonat, de úgy, hogy három ágy is összedőlt a marhava-gonban. Reggel sem jött az otthon megszokott várakozás, itt, úgy látszik, máshoz vannak szokva. Még reggelizni sincsen időnk, pár perc a várakozás, indulunk tovább, mindenütt csak perces megállások. Nem is sejtjük, merre járunk, Bécset már az este elhagytuk, az elsötétítés miatt semmit sem láttunk belőle.

Azután a következő állomás Prerau, [*Přerov, Csehország*] tehát a Morava völgyén haladunk észak felé, ezek szerint a cél Stettin. Egymás után tűnnek el az állomások: Weisskirchen, [*Hranice na Moravě – Mährisch Weißkirchen, Csehország*] Stiebling, [*Žibřidov, Csehország*] lassan elmarad Morvaország, most már Sziléziában járunk, Marienberg [*Mariánské Hory, Csehország*] az első német állomás. Valóban érdekes élmény ez az utazás. Gyönyörű a vidék, hatalmas erdőségek, azután kulturáltan megművelt földek, rendezetten épült faluk mellett suhanunk. Feltűnik a földeket keresztül-kasul átszelő villanyvezetékek látványa, villamosított faluk, ipartelepek, gyárak.

A vasúti forgalom is hatalmas. Kettős vágányú vasúton megyünk, ilyen otthon talán nincs is. Mellettünk szinte ötpercenként robog el egy-egy szembejövő szerelvény, rakománya hadianyag, szén, katonai szállítmány. És úgy rohannak, mint nálunk a gyorsvonat!

Délben Ostravában állunk pár percig, itt vettünk először sört Németországban, ez az egyetlen jegy nélkül kapható ital! Ugyan nem olyan, mint a magyar, igaz, az ára sem annyi: 20 Pfennig egy korsóval. Hát bizony ez nem ár a háború ötödik évében. Eddig nagyon hittem a német győzelemben, ez a hitem az ittenieket látva csak tovább erősödött, hiszen az a nép, amelyik a háború ötödik évében is ilyen olcsóságot és ellátást tud biztosítani – és még nem is láttam mindent –, az méltó a győzelemre és az életre.

Délután a mi szakaszunk lép szolgálatba, beosztanak őrpárancsnoknak. Azután megyünk tovább, délután 3-kor megyünk át az Oderán, a hídon két német tiszt magyarul köszön ránk, ezek is jártak már nálunk. Azután megint a rohanás, meglepő a békebelien kivilágított állomás, Ratibor, [*Racibórz, Lengyelország*] majd Hindenberg [*Hindenburg in Oberschlesien, ma Zabrze, Lengyelország*] és éjszaka beérünk Opolnbe. [*Opole, Lengyelország*] Itt azután várakozunk, egy vasutas azt mondja, nem is megyünk tovább.

XII. 13. Éjszaka majdnem megfagytunk az őrségen, szerencsére a váltás hamarabb érkezett. Különbféle hírek járnak: ki kell rakodnunk, előtte fertőtlenítés. Be akarunk menni a városba, de azt mondják, nem érdemes, az egész lakosság kint van a határban, lövészárkokat ásnak. Azután délután megyünk a fürdőbe, igen kellemes meglepetés: ragyogóan tiszta zuhanyozók, meleg és tisztaság. Bizony, nagyon jólesik, élvezzük a forró vizet, és ruháinkat is sértetlenül visszakaptuk, itt nem gőzzel, hanem forró levegővel fertőtlenítenek. A város, amin átmentünk, szépen rendezett, de kihalt és komoran, szomorúan szűrke minden.

XII. 14. Na, ezt is gyorsan elintézték! Azt hittük és úgy volt tervbe véve, hogy itt vagy három napig maradunk, a parancsnokok szerint legalább ennyi kell a teljes egység fertőtlenítéséhez. Erre a németek egy nap alatt elintézték mindent, és este már megyünk is tovább. Egész éjjel rohan velünk a vonat, reggelire sincs idő. A vidék egyre északiasabb, sok a fenyő, a nyárfa, legelők, rétek, azon is alig valami csenevész fűféle. Ezt is itt-ott hófoltok borítják, s a hó egyre több. Hideg is van nagyon, éjszaka két pokróccal, köpennyel takaródnak, mégis didergünk. A nagy iparvidék helyett egyre több a földművelés, kevesebb a villanyoszlop, eltűnnek a gyárkémények, a levegő is tisztább. Hajnalban jöttünk át Breslaun, [*Wrocław, Lengyelország*] nemsokára Posent [*Poznań, Lengyelország*] érjük el. Bizony erre sem gondoltam, amikor bevonultam, hogy alig néhány hónap múlva egész Európát bejárom! Hiszen eddig már átjöttünk Ausztrián, Morvaországon, Csehországon, Szilézián, most éppen Lengyelország északi területe felé halad velünk a vonat.

Schneidemühl [*Piła, Lengyelország*] előtt ebédelünk: itt elég sokat kell várakozni, közben majdnem odafagy a kezünk a csajka széléhez, hó is van itt, igaz, nem sok. Csak ne lenne olyan hideg! Schneidemühl az utolsó nagyobb város. Ide 4-kor értünk, mondták, hogy rögtön megyünk is tovább, de semmi sincs úgy, ahogyan mondják, már 4 órája várakozunk. Ezalatt bemegyünk az állomás éttermébe, szépen berendezett, fényesen kivilágított terem, valahogy a Keleti restijére emlékeztet. Hej, amikor még a nyáron ott ülhettem! Az étterem tömve, leginkább katonák mindenütt, de akad civil is. Feltűnő itt Németországban a sok nő, a pincérek között egyetlen férfit se látni. Ahogyan jöttünk, egyik helyen a síneket javították, a kevés férfi között rengeteg nő csákányozott, csinosak, szőkék, ez a jellegzetes germán típus, legalábbis így tanultuk. Itt az étteremben vacsorázni is lehet, igaz más az íze, mint az otthoninak, de egy tányér leves csak 30 Pfennig, és rengeteg. Sok a virsli, kolbász is, de ez már csak jegyre van. Sört és kávé viszont mindegyik lehet kapni.

Végre este indulunk tovább, megint nagyon nekilódult a gőzös, a marhavagon ide-oda dobál, csattog, alig lehet szót érteni, a kisebb állomások csak elsuhannak, nem is tudjuk, hol járunk. A vacsoráról saját magunk gondoskodunk, krumplit sütünk, kicsit megégett, de legalább jóllaktunk vele.

Azután nekikészülünk az alvásnak, amikor hirtelen megállunk, jön a parancs: „10 perc múlva menetkészen sorakozó!” Ahogy kinézünk, bizony nagyon nagy a hideg, szerencsére autóbuszok várnak ránk. Persze az elsőkről lemaradtunk, most várhatunk vagy fél órát. Mindenesetre a németek jól szerveztek, alig állt meg a vonat, máris itt várnak ránk az autóbuszok. Csak a hideg ne lenne, milyen szerencse, hogy Anya utolsó csomagjában a kesztyűt és fülvédőt még megkaptam. Aztán már visszaérkeztek, itt vannak az autóbuszok megint, az egyikre felpréselődünk, s a sötétben valahova megérkezünk, mindenesetre meleg van és vacsora: valami zabpehelyszerű, a sült krumpli után nem is voltunk éhesek, mégis jólesett a meleg étel. Mindenesetre azt már megfigyeltem, amit a németek megszerveznek, az megy, mint a karikacsapás, amit meg mi csinálunk, az már eleve el van veszve. Itt mindenütt a szervezettség, a rend és tisztaság. Amit pedig a mi parancsnokaink szerveznek, ott a várakozás, az álldogálás, felfordulás, fejtelenség.

Tisztaság szempontjából pedig nem is lehet egy napon emlegetni a hajmáskériverrel ezt a barakktábort. Persze, később volt az ellenkezőjére is példa Egerben, igaz, hogy az már Csehország, a szakasz fele megrühesedett, a hálónkban poloska és tetű mindenütt! Vagy ez is hozzátartozik a háborúhoz? Azért arra is gondolok, miért csak a németek képesek erre a szervezethez, rendre? Vacsora után egy Kamerad [*haver*] elvezet a hálólhelyünkre, vagy 2 kilométert gyalogolunk, amikor egy fűtetlen barakkba érkezünk. Bizony, nem sokat aludtunk, éjjel arra ébredtem, a lábam majdnem elfagyott!

XII. 15. Reggel ébresztő, azután megyünk reggelizni, vissza az állomásra, vagy 4 km-re, csontfagyasztó a hideg, én még életemben ennyire nem fáztam! Vonatunkat most áttolják a tábor melletti rakodóvágányra, itt kezdődik a kirakodás, a saját holmi és a kincstári, eltart vagy 5 óráig. Persze, a konyhát nem hozták át, indulás vissza az ebédért, ugyanolyan a hideg, vagy még hidegebb, mindenütt a jég és összefagyott hó, csúszkálunk, ráadásul feltámad az északi szél. Néha azt hiszem, most már egy lépést se tovább, de csak kell menni. Végre megérkeztünk, este fél 7-kor meg is kaptuk az ebédet meg a vacsorát is egyben. Azután újra nekilódulunk a gyaloglásnak, végre megérkezünk, és milyen kellemes a meglepetés, a tegnapi jeges hideg helyett kellemesen duruzsoló kis kályha árasztja a meleget. Levetközni sincs erőnk, ruhástól dőlünk az ágyba! Félálomban még elgondolkodom, mennyi minden is történt velem eddig, de mi van még hátra!

Még napközben elgondolkozom: majdnem beleszakadtunk a munkába, csináljuk étlen-szomjan, amikor egy ludovikás tiszt úr nem találta elég gyorsnak a munkánkat, lehordott a sárga földig, kifejtette, hogy kár volt minden falat ételért, amit magunkba tömünk, még annyit sem tudunk, mint egy hordár! Hát annyit nem, az biztos, hiszen itt valamennyien érettségiztünk, egy jó része már a harmadik évet is végezte valamelyik egyetemen! És nem a pillanatnyi harag mondatja ezt velem, hiszen most, vagy másfél hónap távlatából írom e sorokat, már nem is tudom úgy kiéleznem, ahogyan akkor történt! És nem is elszigetelt jelenség, két nap múlva másutt, más szereplőkkel ugyanez ismétlődik meg, azzal a különbséggel, hogy egy pálinkával és cigarettával teli pánccsokrányi nem tudtunk elég ügyesen a második emeletre felvinni!

XII. 16. Reggel nyolcan kimentünk az állomásra, az ott maradt holmiért, szerencsére egy teherautót fogtunk, azzal hoztuk be a holmit. Azután megint a szervezettség: jön a parancs: költözünk egy másik barakkba. Most látom, mennyi a csomagom, csak kétszeri fordulóra bírtam áthordani! Mi lett volna, ha nekünk is gyalogosan kellett volna ide jönnünk, mint a mérőszázadnak? A nap hátralévő része rakodással, rendezkedéssel telik, jól befűtünk, vacsorára krumplit sütünk, kenyeret pirítunk.

[XII. 17.] Másnap reggel fél hétkor ébresztő, reggeli, utána a kincstári holmit szállítjuk az állomásra, persze ez is a legnagyobb szervezatlenség jegyében, mint már megszoktuk. Lesétálunk az állomásra, mindenki a vállára vesz egy széket, és irány haza. Mert székeket is hoztunk ám, de minek? Így telik az egész délelőtt, az ebédre kapott egy tányér levestől bizony nem laktunk jól. Délután meg – a változatosság kedvéért – mindenféle könyvekkel teli ládákat, újabb páncélszekrényeket és rengeteg papirost cipelünk. Most már jól kiképzett hordárok lehettünk volna, persze a köszönet most is ugyanaz, mint amit már megszoktunk, csak most rongyos gazembereknek tituláltak, mert nem raktuk szépen egymásra a papírhegyeket.

Közben viszont sikerült megismernünk jövődöbéli lakhelyünket: hatalmas, egyforma, egymástól úgy száz méterre épített egyemeletes házak, micsoda különbség a hajmáskéri barakkokhoz képest. Itt 4–8 ágyas, világos szobák, nagy ablakok, tiszták, cserépkályha a fűtés, és szekrények, ilyet sem láttam, mióta eljöttem hazulról! Hajmáskéren az ágyunk feletti polcon kellett minden holminkat elhelyezni, és micsoda rendben! Bizony, mindenki nagyon örült a saját szekrénynek. Olyasforma ez, mint egy diákszálló, nem pedig laktanya. A mosdó is külön látványosság: hosszú műköből készült vályúk végig csapokkal, a falnál zuhanyozók és – micsoda öröm – hideg-meleg víz folyik a csapokból. Hát itt valóban jó lesz lakni!

Mától a németektől kapjuk az ellátást, egyelőre meg vagyok vele elégedve, először itt laktam jól a kincstári koszon. Vacsorára szardíniát kaptunk, bizony, ilyen otthon nem volt.

XII. 18. Ma egész nap pihenő, ruha- és anyagkarbantartás, ezt bizony jó hallani a katonának! Ugyanis a katonai kifejezések között olyan nincs, hogy pihenő, a katonának mindig kell dolgoznia valamit. Ebben a környezetben a külvilágtól egészen kikapcsolódtunk. És ha nem lennének otthoni hozzátartozóink, szüleink, nem is nagyon kíváncznánk vissza abba a légiriadós, háborús hírekkel ijesztgető világba. Itt, ebben a ragyogó téli napsütésben szikrázó világban mintha a béke szigetére csöppentünk volna. A háborúra csak az emlékeztet, ha a kátrinban cigarettát akarok vásárolni, a kisasszony a jegyet kéri. Mert itt minden van, de jegyre! Jegyek nélkül nem vagy ember, csak sört ihatsz, meg feketekávé, de milyen rosszat! Ha viszont van jegyed, akkor mindent megkaphatsz, bőségben és hihetlenül olcsón.

Szóval kikapcsolódunk a külvilágból. Csak a pletykák hoznak hírt a tőlünk egyelőre olyan messze dülő háborúról. Most például azt beszélik, hogy a németek áttörték a nyugati frontot és a támadás lendületesen halad előre! *[Itt az ardeneki offenzíváról lehet szó]* Általában az a véleményem, hogy ez a háború valahogyan hirtelenül, egészen váratlanul fog befejeződni. Igaz, a kimeneteléről már kétféle a vélemény, én a kevesebbek oldalán vagyok...

Szőnyi századosunk szobavizsgát tartott, majd a következőket mondotta: „Fegyelmezett, példamutatóan katonás viselkedést akarok látni, meg kell mutatnunk a németeknek, hogy ez nem egy vert hadsereg, hanem emelt fővel hazamenni akaró és a

győzelemben megingathatatlanul bízó karpaszományos iskola vagyunk.” Hej, ha akkor a jövőbe láttunk volna!

XII. 22. Átköltöztünk egy új körletbe. Még este kitakarítottunk, s ma este már a jó melegre befűtött cserépkályhánál írom a naplóm. Kívülről-belülről már egyszer leírtam ezt a barátságos épületet, most mégis azt kell mondanom, olyan örömmel jövök ide a szobába, mintha haza mennék! Pedig az lenne igazán az öröm! Bizony, a hajmáskéri barakkhoz viszonyítva, ahol ötvenen szorongtunk egy szobában, szinte elképzelhetetlen, hogy itt csak nyolcan vagyunk. Ez a zöld cserépkályha is olyan otthonos. És van saját szekrényem is! Egészen olyan, mint egy üdülő!

A szobatársaimat is sikerült – hosszas veszekedés után – jól összeválogatni. Engem osztottak be szobaparancsnoknak, hát most itt vannak velem – persze először – a losonciak, Csetneki meg a Markói Béci, azután Hopp Feri, a nagy vadász és leendő erdőmérnök. Arra tanítgat, hogyan kell a madarat kitömní. Itt van Pintér Jóska, állatorvosnak készül, csak egy kicsit ideges. Stefanovits Pali kassai vegyész mérnök, és a két győri jogász, kiugrott papnövendékek: Nagy Tibi és Bokros Bella. Az esti szobavizsga is sikerült, rendbe szedtük alaposan a szobát, még az asztalt is leterítettük.

Holnapután karácsony, az első, amit nem töltök otthon! Vajon Anyáék hol vannak, ott-hon töltik a Szentestét? Mi is készülődünk, papírból díszeket ragasztunk, cukrot csomagolunk, karácsonyfát fogunk állítani itt is.

XII. 26. Elmúlt hát az első karácsony, amit az otthontól távol töltöttem!

A menekülés

Gross Born [Borne Sulinowo, Lengyelország], 1945. I. 6.

Hát belekezdünk ebbe az évbe is, elérkezett a hatodik háborús esztendő. Vajon mit is rejt magában, mit hoz még ránk ez az esztendő? Mit kell még megérnünk, mi mindenre kell még átesnünk? Tavaly ilyenkor még nem is sejtettem ezeket az eseményeket. Dehogyan gondoltam volna a tavalyi, áttáncolt, átmulatott szilveszter után, hogy ide kerülök, ilyen élményeken kell átmennem. Ezt az esztendőt nem kezdtem tánccal, pezsgővel: vajon ez mit hoz? „Tán a jövőnek holdas fátyolában ijesztő képek réme jár feléd?” [Vörösmarty: A merengőhöz] Hát igen, ha egy kicsit elgondolkodom, a hírek alapján bizony van ok az aggodalomra. Mégis bízom, reménykedem, remélem, hogy ez az év végre meghozza a rég megérdemelt, boldog, győzelmes magyar jövőt és békét, ezt, ami szinte már ismeretlen fogalom, békét hoz az 1945! Szóval: Boldog új esztendőt!

Volt közöttünk egy fiú, kitűnően rajzolt karikatúrákat. Egyszer egyikünkről megpróbálta, azután addig nem hagytuk békében, amíg az egész szakasról, mindenkiről el nem készült vele. Ott akkor nem volt fényképezőgép, mindössze ez az emlék maradt rólam, akkor alig múltam 18 éves, a legfiatalabb voltam közöttük. Losoncon a cseh idők alatt hat elemi jártak, a gimnáziumot 12 éves korban kezdték és a gimnáziumban is, itt a katonaságnál is nálam mindenki két évvel volt idősebb.

I. 11. Na, eltelt az első hét ebben az új esztendőben! A szilvesztert bizony nem töltöttük mulatsággal, átaludtam, átaludtunk az újévbe. Igaz, éjfélkor nagy lövöldözésre ébredtünk, a németek így köszöntötték az újévet. Reggel Zippnowba [Sygniewo, Lengyelország] mentünk be istentiszteletre. Igaz, németül beszélt a pap, de aránylag egészen jól megér-

tettem. Közben persze nagyon is haza kalandoztak a gondolataim. Bizony, eszembe jutott: tavaly ilyenkor a losonci öreg templomban imádkoztam, dehogyis gondoltam volna, hogy egy év múlva egy kis eldugott északnémet faluban hallgatom a német katonai lelkes győzelemre buzdító szavakkal telítődött prédikációját.

Vasárnap templomban voltunk, itt sok az evangélikus, minden kis faluban is van evangélikus templom. Meglepően rendes, rendezett kis falu ez a Zippnow. Kisvárosias utcák, jól öltözött lakosok, rendes házak. Szinte filmszerű a templomhoz vezető út, jobbról-balról a behavazott fenyőfák, a magasra épített, manzárdos házak. Kár, hogy olyan messze van a tábortól, ide máskor is bejöhethetnénk!

I. 14. Egészen belefásul az ember az idő múlásába itt a katonaságnál. Olyan egyhangúan, minden esemény nélkül peregnék a napok, hetek: utólag visszaemlékezve annyira egyhangúan, szürkén tűnnek el a feledés homályába, kutatni kell az emlékek között. Én pedig írni akarok, szeretnék lehetőleg mindent megörökíteni, ami velünk történik, hiszen annyira megtetszett ez a naplórész, és annyi minden történt.

Felmászom az emeletes ágyamra, és ezzel mintha megszűnne körülöttem a világ, csak egy-egy hangosabb szó jut el az értelmemig. Ilyenkor egyedül a naplónak élek, szinte gondolkodás, fogalmazás nélkül szalad a tollam a papíron. Tehát írok, szeretnék mindent megörökíteni, nem is azért, mintha az én személyes élményeim valaha is másoknak érdekes lennének! Talán ha majd egyszer valaki olvassa, nem fog benne sok érdekeset találni, nekem mégis különleges valóság: a lapok között felrélik Hajmáskér, az E-1 [parancsnoksági épület] szép, tornyos épülete, az utazásunk, szorongás a vagonban, azután Gross Born, egy cserépkályhás kis szoba, majd hirtelen a menekülés: 43 kilométer dermesztő hidegben, hóban egy nap alatt és most itt ebben a kis cseh-német város [Egerről, Csebről van szó] laktanyájában. De menjünk csak sorjában, folytatom, ahol abbahagytam, a naplórészénél. Először furcsa volt őszintének lenni saját magam és egy fűzetlap előtt, pedig írivaló mindig akadt bőven.

Régen nem voltam annyira ideges, feszült, mint a tegnapi szobavizsga alkalmával. Hiszen lelkesedésből, önként jöttem ide. A többieknél érthető, ha kitör a honvágy, a rossz, katonaságellenes hangulat. Talán nem is ez a helyes kifejezés, nem is fedi, sőt elfedi a valóságot, nem magyarázza azt a lelkiállapotot, ami itt lassan rászáll az egész társaságra. A honvágnak, az otthoniak, a család felett érzett bizonytalanságnak, aggodásnak, a hontalanságnak és hazavágyásnak érzései ezek. Egy kifejezhetetlen, megmagyarázhatatlan kórokozó, csak a tüneteit ismerjük. És megtámad mindenkit, kit súlyosabban, kit kevésbé. A múltkor például Csetneki Béci volt így egész délután: ingerlékeny, ideges, veszekedős, azelőtt nem is hittem volna: van, aki bele is betegszik, a szó szoros értelmében be is lázasodik.

Én azelőtt nevettem volna, ha a honvágy valóban ilyen súlyos jeleiről hallok, annyira valószínűtlennek tűnt, most meg itt van körülöttem, hol az egyikünkön, hol a másikon jelentkezik. Én eddig, hála Istennek, elkerültem, és vagyunk így páran, és így a jobb, most gépek vagyunk, katonagépek, akiknek nincsenek érzelmeik, nem szabad gondolkodni!

De megint elkalandoztam a tegnapi szobavizsgától. Nem részletezem, de nagyon ideges lettem, amikor a frissen borotvált emberek szakállt talál (mi köze hozzá), a frissen lemosott szekrény tetején port csak azért, hogy belekössön valamibe. Most, a háború hatodik évében ilyen semmiségekbe belekötni, amikor az ország háromnegyede már

orosz kézen van? Ilyenkor egyre inkább az jut az eszembe, hogy nem véletlenül jutottunk idáig!

Ma reggel belenyúltam a szekrényembe, kezembe akadt a Bibliám, felnyitottam, a 42. zoltár 12. versénél nyílt ki: „Miért csüggedsz el lelkem és miért nyughatatlankodol bennem? Bízál Istenben, mert még hálát adok néki, az én szabadítómnak és Istenemnek!”

II. 23. Háromheti változatos, érdekes és olykor megerőltető gyaloglás, vonatozás, autóstóp után, most visszafelé haladva északról délre, végre megérkeztünk ide, a csehországi Egerbe. Bizony erőlködnöm kell kutatva az emlékek között, hogy a sorrendiséget megtartva semmit se felejtsek az átélt napok élményeiből. Most megpróbálom elmesélni:

Megint lövészetre készültünk – ha nem lenne olyan messze, örömmel mennék, hiszen mindig érdekelt a tűzertudomány, csak ez a 30 kilométeres gyaloglás ne lenne! Este meglátogattam Markói Bécut, gyengélkedik, jól megfázott, de már javul. Közben, mondják, a báró Vécsey keresett. [„Ez is egy katonatársunk volt, ugyanúgy karpaszományos, tehát érettségizett, de honvédi, tehát legalacsonyabb rangban, mert mi addig még nem kaptunk semmiféle előléptetést.”] Nem tudom, mi lehet, hiszen alig ismerem. Annál jobban meglepődtem, amikor találkozásunk után mondja, holnap lövészet helyett mi vadászni megyünk! Hát ez kellemes meglepetés! Ha Apa látná, milyen örömmel készülődünk, tisztítom a puskát, válogatom a golyókat.

Másnap azután már egészen más hangulatban indulunk, és tesszük meg azt a 6-7 kilométert az erdő széléig. A frissen esett hóban látszik, ez az erdő nemcsak nagyon szép, de gazdag is vadban. Már az első pár lépés után nyúl nyomok, azután egy őz léptei, majd az erdőben sok a szarvasnyom. Elsőnek egy szálerdőn megyünk, az ötödik lépés után őzsuta ugrik a gidájáva! Azután már nem volt ilyen szerencsénk, a báró ugyan rálőtt pár nyúlra, de mindet elhibázta.

Ebédre egy tisztáson tüzet raktunk, kenyeret pirítottunk és megettük az ebédre kapott sajtot, eléggé szegényes vadászebéd, de nagyon jólesett. Délután sem jártunk több szerencsével, lövöldöztünk ugyan nyulakra, de a golyós puskával nem volt sok szerencsénk. Azután megunva a járkálást, bementünk a közeli faluba valami ennivalót szerezni. Vettünk is teát, szaharint, kenyeret, a pékkel meg össze is barátkoztunk, meghívott ebédre! Hát bizony nagyon jólesett asztalnál, tányérból enni!

Azután elbúcsúztunk, elindultunk az erdőn keresztül hazafelé, amikor egy csapat szarvassal találkoztunk. Becserkæsszük, közeledünk, azután kiválasztok egyet, célzok, de bizony nagyobb a vadászláz, mint kellene, ide-oda ugrál a puska a kezemben. Amikor el akarom sütni, akkor látom, a biztosítékot is elfelejtettem kinyitni! Amikor meg ez is megvan, úgy fölé lövök, hogy csak na! Az igazat megvallva, nem is bántam! Hát ez volt az első (és utolsó) szarvasvadászatom!

I. 20. Pár napja egyre inkább beszélük, tovább kell mennünk. Eddig is mondtak már ilyeneket, most azonban az a hír is jött, az oroszok Varsónál áttörték a német frontot és közelednek, már alig vannak ide 80 km-re. [„Az a hír jött, hogy egy orosz ék előretört – Grossborn az Északi-tenger partján volt – a tengerpart mentén, és rendkívül nagy gyorsasággal közeledik hozzánk, tehát ki kell üríteni ezt a területet.”] Hát egyszer már menekültünk Magyarországról az oroszok elől vagy 800 km-t, most megyünk tovább? Azután az új hír: vagonokat nem kaptunk, gyalogosan kell menekülni, semmit sem vihetünk magunkkal, csak a menetfelszerelést. Később engednek ebből is, mindenki készíthet egy kis

szánkót, azon viheti, amije van. Persze, mi rögtön egy nagy közös szánkót ácsoltunk össze, amikor megpakoltuk, volt vagy 500 kiló!

Azután kiosztják a hideg élelmet, ezt kell három napig beosztanunk. Nagy a fejetlenség mindenütt, a környező falvakban is. Ezt a fejvesztett menekülést már jól ismerjük Hajmáskérről: hatalmas ponyvás kocsik, agyonra fárasztott lovak és emberek, hideg és didergő emberek, menekülésre készülő családok, katonák mindenütt.

[I. 23.] 23-án reggel felsorakoztatnak, indulnak a századok, a mienkből azonban karhatalmi szakasz lett, mi leszünk az utolsók, a hátvédek. Így maradunk a kihalt, kiürült táborban. No, ekkor azután megkezdődött a „szajrézás”. Persze érthető, amit mi nem viszünk el, azt majd viszik az oroszok! Katonák voltunk, éhesek, érthető hát, hogy először a konyhára rohantunk. És itt kezdtünk csodálkozni igazán: amíg mi eddig csak tengődtünk a kosztón, itt azután mennyi minden volt felhalmozva: sajt, kenyér, kétszersült, margarin, húskonzervek, rizs. De kik azok, akik ezeket a holmikát itt hagyták? A nagyváradiak konyháján meg vagy 40 teljes füstölt sonkát is találunk! Miért kellett ezt mind itt hagyni? [„A nagyváradi az egy másik karpaszományos tűzeralakulat volt.”] Miért nem lehetett kiosztani, hiszen a négy napra kapott hideg élelem napi 25 dk konzervből és 10 dk sajtból állott. [„Teljes önellátásra voltunk berendezkedve, voltak saját szakácsaink – hogy honnan, és mit tudtak beszerezni, de hát beszerezték. Ha panaszra lett volna okom, akkor arra emlékeztem volna.”]

Szerencsére parancsnokunk azt mondta: „Na, fiúk, most lássátok el magatokat!” Hát szót is fogadtunk, igaz, falat is kellett törni, ablakokon bemászni, de lett mindenünk. A másik barakkban egy teljes ruházati raktár maradt, posztóruhák, cipők, csizmák, bakancsok, még futballcipők, sínadrágok is és nyersanyag, bőr, szövet mérhetetlen mennyiségben! Mi pedig itt sokan lyukas cipőben, bakancsban jártunk a téli hóban! Szóval így telt az időnk az indulás (menekülés) előtt: szereztünk, szajréztunk mindent, amit csak láttunk. Én is szereztem egy prima lovaglónadrágot és -csizmát, igaz, azután a menetelés alatt bizony tönkrement.

I. 24. Hát nekiindultunk az útnak gyalog! A mai napi menetcél Tempelburg [*Czaplinek, Lengyelország*], 28 km. Reggel kilenckor indulunk, bizony, eléggé siralmas a kép, de még mindig biztatóbb, mint tegnap: tiszti asszonyok gyalog a hóban, karon ülő gyerekeket húztak maguk után szánkón!

Mi gyönyörű időben indulunk, szikrázó napsütés, de eléggé hideg van, mindegy, a menetelés alatt nem nagyon érezzük. Közben egyre-másra előznek az úton a menekülő kocsik, járművek, teherautók, ezt sem fogom elfelejteni: másfél óráig nem sikerült rámenni a rederitz [*Nadarzyce, Lengyelország*] főútra, a menekülők véget nem érő kocsisorának csak nem akart vége szakadni. Azután megkezdődött a gyalogmenet átka, a harmonikázás: elindulunk, megyünk 2-300 métert, megállunk. És ez így megy kilométereken át. Ez sokkal jobban kifárasztja az embert, mint a folyamatos menetelés. Rederitz után 8-10 km-t erdőben kell mennünk, itt azután kezdünk már megizzadni, letérünk a rendes, a jegesre taposott útról, itt bizony nem élvezet ezt az egy szál deszka talpú szánt a jó 20 cm-es hóban húzni, a vékony deszkatalp belemélyed a hóba. Egyre lassabban haladunk, már alig vonszoljuk magunkat, és az erdőnek még mindig nem akar vége szakadni!

Lassan besötétedik. Az út mellett egyre több az elhagyott katonaláda, kisebb, hasznatalannak ítélt, vagy csak túlságosan nehéz csomag. Az egyik helyen egy ledől kocsis rakomány, már ez sem tud érdekelni, oda se nézünk, fásultan megyünk tovább.

A lábaink már alig mozognak, de nem merünk leülni, pihenni, félünk, hogy nem bírunk majd elindulni. Azt hiszem, ez a kimerültség végső határa, szinte gondolkodni sem tudunk, alig vesszük tudomásul, hogy vége az erdőnek, és az útjelző tábla betűi is összefolynak a szemünk előtt: Tempelburg 6 km. Hogy ez mit jelent, sok-e vagy kevés, már nem jut el az agyunkig, csak taposunk a havat, húzzuk a szánt, mint valami gép.

Vége a mély hónak, elérünk egy műutat. De az öröm még korai, az út egyre meredekebben visz felfelé, a szán egyre nehezebb. Nekidőlünk a kötélnek, vállunk elzsibbad, kezünk megmerevedik az erőlködéstől. Biztatjuk egymást, szidjuk, aki lankad, pedig magunk is alig bírjuk. Azután már nem megy tovább, megállunk pihenni. Közben egyre az jár a fejemben, ez az a pillanat, amikor az ember leül a hóba és nem kel fel többé... De erre gondolnak a többiek is, pár percnyi álldogálás után indulunk, egyre csak biztatjuk egymást, hiszen már látszik a falu, csak tovább, tovább! Az indulás ezer fájdalommal jár, újra belevág a kötél a vállunkba, újra égni kezd a talpunk, de nagy hórukkolás közben csak nekivágunk az utolsó fél km-nek.

Végre megérkezünk. A falun át már szinte félálomban megyünk az iskoláig. Itt meleg szoba, meleg vacsora vár. Szinte alig hisszük, az órára pillantva, éjjel fél egy van! Hogyan megyünk tovább holnap?

I. 25. Hát csodálatosan kipihentem magam, lábaim ugyan még remegnek az izomláztól, de azért a fiatal szervezet hamar regenerálódik, egészen jól bírtam a gyaloglást, ahhoz képest, hogy ehhez ugyan nem nagyon voltam hozzászokva. A mai menetcél Falkenburg [Zlocieniec, Lengyelország] – Stöwen [Stawno, Lengyelország] – Baumgarten [Braszowice, Lengyelország], 32 km! Az induláskor biztatnak, megint jön a tegnapihoz hasonló erdős szakasz, de remélem, ez csak rémhír, mint annyi más. Az első 9 km Stöwenig könnyen telt, itt ebéd, majd indulás tovább. A vidék gyönyörű, ha a szán nem lenne olyan nehéz, még gyönyörködnénk is benne. Így most is elhatározom, ha egyszer béke lesz, bejárom ezt a vidéket is.

Falkenburgban Széplakiék vettek egy lovat, nem egy táltos, inkább rokkant vén gebe, de a szánt azért hozzákötjük. Megy is a dolog egy darabig, igaz, az istráng, ami drótból van, gyakran elszakad. Pár km-t mégis könnyebb így is. Közben az egyik faluban találkozunk az egyik előrement századdal, mesélik, a népek itt nagyon barátságosak, etetik, itatják a magyarokat. Ezt mi is hamar megtapasztalhatjuk. A faluban ugyanis meggondolta magát a gebénk, nem használ a szép szó, a verés. Mi is kénytelenek vagyunk megállni, bemegyünk az egyik házba vízért, hát behívnak, kávéval, zsíros kenyérral kínálnak, mi sem kéretjük magunkat, bizony jól belakmározunk. Itt is maradnánk, de semmi hely a faluban, kénytelenek vagyunk továbbmenni. A következő falu 4 km, minden erőnket megfeszítve behúzzuk a szánt hárman, itt ér a meglepetés, tovább kell mennünk, a mieink már egy faluval előbbre vannak. Mi most már azután egy lépéssel sem megyünk tovább, mindenfelé hívogatnak a házakba, engedünk az invitálásnak. Bent pazar vacsora, vetett ágy, szinte paradicsomi a kényelem.

I. 26. Reggel nem akarok hinni a szememnek: paplanos, ruganyos ágyban ébredek, fűtött szoba, eddig nem ehhez voltunk szokva a katonaságnál. Kényelmesen kelünk úgy fél tíz felé, gondos házigazdánk már meleg mosdóvízzel vár. Felöltözünk, terítve az asztal, párolgó tejeskávé, zsíros kenyér, lekvár, hideg sült hús. Bizony, mi nem nagyon szégyelljük magunkat, jóllakunk erősen! S mikor búcsúzkodni kezdünk, hogy megyünk tovább, még az ebédet is feltalálják! Hát itt kerekre ettük magunkat!

Kíváncsian érkezünk a következő faluba, Baumgartenbe. Amint megláttuk a többiek elhelyezését, csak bámulunk és örülünk, hogy az este nem folytattuk az utat: egy iskolában vannak bezsúfolva, földön, szalmán éjszakáztak. Itt legalább az étkezésre nem volt panasz. Az első kincstári étkezésnél szakácsaink kivettek magukért, rakott krumpli és tejbegríz volt, kellett is a kalória, mert rögtön reggel elvittek havat lapátolni az úton. Négy napig pihentünk itt, azután I. 31-én indultunk tovább. Lovat most nem sikerült vennünk, magunkat fogtuk be és húztuk a szánt tovább. A menetcél Drennburg – Wangerin, 30 km. [Węgorzyno, Lengyelország] Drennburgba még könnyen beértünk, de azután az eddigi 60 km nagyon meglátszott mindenkin.

Az út mellett egyre több a döglött ló. Eddig csak olvastam az újságban az ilyen menekülésről, most meg belecsöppentem a közepébe, a rideg, kegyetlen valóságba. Menekülő családok az úton, gyereksírás, remegő lábú lovak húzzák a megrakott kocsikat, mentik azt, ami megmaradt egy élet munkájából. És mindenki azért imádkozik, hogy a lova minél tovább bírja, hiszen ha nem, mehetnek a karon ülő gyerekekkel, ősz hajú öregekkel gyalogosan tovább.

Menetoszlopunk lassan egészen széthúzódott, szétzilálódott, mi is alaposan lemaradtunk. Este megint jól kifáradva beérkezünk Wangerinbe. Itt egy iskola udvarán van összezúfolva az összes szán, hála Istennek meleg babgulyás vár, megesszünk vagy két csajkával, ez az egész napi kosztunk. Az elhelyezés itt egy moziban a székek között van. És jön a parancs: könnyíteni kell a szánkókon, amennyire csak lehet, a holnapi menetcél Stargard [Stargard Szczeciński, Lengyelország] 48 km, indulás hajnali 3-kor! Hát itt eléggé eldurvul az ember, szinte fatalistává válik, nem törődünk semmivel, ezen is csak nevetünk.

A mozi mellett magánlakás, bekopogunk, vizet kérünk, csinos fiatal nő fogad, kávéval kínál, behív. Elbeszéljük kalandjainkat, s mivel úgyis itt kellene hagyni csomagjaink egy részét, itt hagyunk nála két tisztí köpenyre való anyagot meg két csizmára való bőrt. Az örömet nem lehet leírni, persze rögtön meghív vacsorára is: kolbász, sonka, vaj, méz, dzsem, kenyér, valódi brazil kávé (nem német) és jó cigaretta. Azután szól a rádió, mi kényelmes fotelekben ülve hallgatjuk, szinte álom ez, de az is, amit eddig átéltünk. Még táncolunk is, majd búcsút veszünk és megyünk aludni a mozi székeire.

II. 1. Reggel négykor indulunk az eddigi leghosszabb útra. Szánjaink most még nehezebbek, egész éjjel esett az eső, most is erősen olvad. Nem tudom, meddig bírjuk így. Hát nem sokáig, most már nem megy tovább! Annyira ki vagyunk merülve, hogy döntünk: elhagyjuk a szánt. Le is állunk egy erdőszélen, egy kenyérzsákba beszorítva az élelmet és a legszükségesebb dolgokat, nekivágunk az útnak. Tegnap a moziban otthagytam az extra ruhámat is. Ha nem bírom, hát nem megy. Kár volt eddig is cipelni.

De a gyaloglás is alig megy már. Tibi beteg, mi meg nem hagyjuk itt. Új módszerrel próbálkozunk, egy autót szeretnénk leállítani. Persze egyik sem áll meg. Hát csak tovább gyalog, de azért integetünk minden autónak, hátha mégis sikerül. Azután alig hiszünk a szemünknek: az egyik lassít és megáll. Szaladunk utána, dobáljuk fel a holmit és mászunk utána mi is.

És ezzel új szakasz kezdődik a menekülésben: a hobózás. Kiáll az ember az útra és várja a jó szerencsét, helyesebben egy autót. Ha jön egy, találgatunk: megáll, nem áll meg. Rendszerint nem, annyira tele vannak menekültekkel, sajnálkozva integetnek és rognak tovább.

Azután, ha húsz-harminc után egy megáll, rohanás utána, dobáljuk fel a csomagokat és mászunk utána, nem lehet tudni, mikor indul tovább. Így nekünk is sikerült egy üres benzineshordókat szállító kocsisor egyikére felkapaszkodni, egy barátságos százados vezette, mondja, elvisz Stargardig.

Most visszagondolva érzem, mennyire szomorú érzés volt megelőzni, autóról nézve elhaladni gyalogosan vánszorgó társaink mellett, akik nem jártak ilyen szerencsével. Majdnem 15 km hosszban szétszórva a menekülők, magyarok, németek vegyesen. Az út csupa lucsok, sár, mégis egyik-másik még mindig erőlködik, húzza a szánt, legtöbbünk már mindent elhagyott, csak kenyérsákkal és puskával menekülünk.

Jó másfél órás autózás után meg is érkeztünk. Itt mi vagyunk az elsők. Az utcán sétálva egy nő szólít meg: „Magyarok?” Meghív, ebéddel, uzsonnával kínál, megköszönjük, majd jóllakottan felkeressük a hivatalos szállást. Egy laktanyába irányítanak, itt is a már jól ismert fejtelenség, felfordulás, készülődnek a menekülésre. Fűtetlen szobában alszunk. Másnap elhatározzuk, nem megyünk a többiekkel vonaton, folytatjuk a hobózást, autót keresünk. Most szerencsénk van, rögtön meg is áll egy, felszállunk, és megállás nélkül megyünk az Autobahn [autópálya] csatlakozásáig. Itt megint a várakozás, délig semmi lehetőség, hát gyalog indulunk tovább. Jó másfél km után ugyan felvesz egy autó, de csak 7 km-t visz, onnan megint gyalog tovább a hídig. Már tegnap megjött a parancs: éjjelig át kell kelnünk a hídon, az Oderán, ekkor felrobbantják. Bizony ez már minket nem nagyon izgatott, annyira ki voltunk merülve, ha sikerül, sikerül, ha nem, hát nem, akkor itt maradunk ezen a parton.

Most itt várakozunk a híd előtt, a német tábori csendőr megállítja az autókat, hátha valamelyiken van hely. A forgalom ugyan nagy, egyik autó a másik után, de mindegyik tele menekülőkkel. Végre, vagy kétórás várakozás után, jön egy majdnem üres, kapaszkodunk is fel, ez elvisz egészen Penkunig. [Németország] Idáig kell elérnünk, másfél órás autózás, félórás gyaloglás, és megérkeztünk. Egy nagy vendéglő termében rakodunk le, végre meleg van és vacsora. Mi viszonylag az elején érkeztünk, mindenből jutott elég, hely is van, hamar elalszunk.

Reggel az egyik fiú azzal jön, ne nagyon járkaljunk, a németek szedik össze a fiúkat, viszik a frontra. Több se kellett nekünk, felvettük a reggelit és irány valami civil szállás felé. Az első házban rögtön ismerőssel találkozunk, egy volt szobatárs. Már csak a fészerben van hely éjszakára, de azért itt maradunk. Vacsorára a szomszédba invitálnak, itt is nagyon barátságosan vendégelnek meg. Hely itt sincs, vissza a fészerbe, itt van két ágy, négyen meg a földön helyezkedünk el. [„Egyszer, hogy mi célból, de kivágott fenyőfákat szállító utánfutós teherautó állt meg a tiszteletünkre, három hosszú, talán tizenöt méteres fenyőfa volt rajta, a sofőr intett, hogy felmászhatsz. Alig tudtunk felkapaszkodni, mert jeges, deres volt a megfagyott fatörzs külső része. Azzal is haladtunk tovább legalább 30-40 kilométert. Azt tudtuk, hogy a cél Eger, az volt a parancs, hogy ott találkozunk. Ahol a németeknél megszálltunk egy-egy éjszakára, vendégül láttak, bőségesen, hiszen mezőgazdasági terület volt, így ők, a háború utolsó évében is bőven el voltak látva étellemmel.”]

Másnap délben indulunk Sommersdorfba [Sommersdorf, Penkun, Németország], itt gyűjtik össze a mi csapatunkat. Gyorsan beérünk, a fejtelenség itt is óriási, hely sincs, végre a paplakban kapunk szállást, valamikor szépen berendezett úri szoba, most a bútorok a fal mellé tolvá, a földön szalma, a társalgó asztalán csajkából esszük a félig hideg vacsorát.

Istenem, mi is lehet a mi otthoni, gyönyörű lakásunkkal? Vajon ott is katonák töltik az éjszakát? Az idős pap bácsi szerethette a jó italokat, az egyik szekrényben két üveg rum, borovicska, whisky és mindennek a teteje: egy üveg francia Benediktiner. Ezt bizony nem is hagytuk ott, visszük magunkkal a következő szállásra, egy közeli tanyára. Akik előttünk laktak ott, nagyon dicsérték a háziakat, már a harmadik disznót ölik a katonáknak.

Hát nem is panaszkodhattunk, a jókedvről meg a magunkkal hozott italok gondoskodtak. A háborúra csak az emlékeztetett, amikor az éjszaka, szinte nappali fényben, a sok száz Sztálin-gyertya fényében bombázzák az oroszok Stettint.

II. 9. Hajnalban indulunk tovább, a cél Tantor [*valószínű Tantom, Németország*], most ez csak alig 15 km. Teljes menetfelszereléssel rohamléptekkel, alig két óra alatt értünk be, ezzel vége az alig két hét alatt megtett 210 km-es gyaloglásnak, menekülésünk ezen szakasza véget is ért.

Itt késő délutánig várunk a vonatszerelvényre. A marhavagon most nagyobb, de nincsenek ágyak, csak szalma, ezen helyezkedünk el. És megkezdődik a második németországi vonatozás, most vissza dél felé, a második éjszakán Drezdát hagyjuk el, majd beérünk Csehországba.

Drezdában egy magyar tüzéroszloppal találkozunk, gyöngyösiek, egyikük ismeri Apát, azt mondja, Csehország felé menekülnek. Azt is meséli, az oroszok Losoncot teljesen összebombázták és -lőtték. A harcok itt több mint két hónapig tartottak, a városból nem sok maradt.

II. 11. Mondogatjuk egymásnak, úri helyen, Karlsbadban [*Karlovy Vary, Csehország*] reggelizünk: éppen ott haladt el vonatunk a reggeli idején. A tegnapi nap nagyon szép vidéken utaztunk: az Elba völgyén. A folyó itt alig nagyobb, mint Szegednél a Maros, olyan száz méter mély völgyben kanyarog. A völgy szűk, a vasút gyakran csak a hegyoldalban fér el. A két parton, mint játékok, piros fedelű kis házak, nyaralók, villák. Vajon mi van a fonyódival?

Minden kanyar után változik a kép, lassan beérünk a hegyek közé. De hamar besötétedik, vége a panorámának, mi meg lefekszünk a szalmára, aludni.

II. 12. Reggel fél 11-re érünk be Egerbe. Csúnya, borult, felhős az idő, havas eső, nem valami szép fogadtatás. Így messziről eléggé barátságtalan, füstös gyárváros. Csak késő délután szállunk ki, jön a parancs, a szokásos, ezt már ismerjük: mindenki szedje össze magát, mutassuk meg a németeknek...

Egy hatalmas nagy kaszárnya, talán még a K. und K. időkből a Neue Obertor. [*Kasárna u Horní brány, Csehország*] Nagy szobák, háromemeletes ágyak, 36-an vagyunk egy szobában. Mindenesetre jobb, mint a vagon padlóján, a szalmán. És végre tudunk mosdani, van vízvezeték, nem úgy, mint az utazás alatt a mozdonyból kicsepegő vizet lesve, vagy az állomásoknál kutat keresve és közben lesve, hogy mikor indul a vonat tovább.

Itt Egerben azután harmadszor is nekikezdenek a kiképzésünknek. Igaz, sokan lemaradtak a hosszú vándorút alatt, de a mi szakaszunk azért nagyjából megmaradt. Közben érkeznek lassan az elmaradtak is, ki Berlinből, ki Grafenwaerből, a haláltáborból, ki Szlovákiából, ki meg hazulról, Magyarországról.

Szóval nekikezdtünk a kiképzésnek. Ez most viszonylag békés hely, mindkét fronttól vagy 3-400 km-re, legalábbis egyelőre, itt eddig még nem is bombáztak. Légiriadó viszont gyakran van, a második éjszaka is vagy 5 órát ültünk a pincében, ez eléggé kellemetlen lesz, ha még aludni sem tudunk. „Nekikezdtünk a kiképzésnek, de nem sok volt belőle.

Hébe-hóba még tantermekben is ültünk, de hát ott már egyre szétziláltabb volt az egész tábor élete, annál is inkább, mert az amerikai front is közeledett, és repülőátadások egyre gyakrabban történtek.”]

Egy hét múlva az első kimenő. Bizony ezt sem így képzeltem, egy kis eldugott cseh-német városkában sétálgatok. Most sajnálom, hogy elhagytam a kimenőruhám, így azután a kincstárit kefélgetem, a csizmát fényesítgetem. A városban találtunk egy kis vendéglőt, sör, fekete, tea van, vacsora csak jegyre, de ha ügyeskedünk, pár cigarettáért lehet jegyet is venni. Azután megkezdődik a kereskedés: bőrt, bakancsot, inget, szappant, cigarettát cserélünk élelemért. Mert előttünk már csak ennek van értéke. Pedig az itteni ellátás eléggé megfelelő, vasárnap reggelire kaptunk tejeskávét, az ebéd borsóleves, sült disznóhús burgonyával, káposztával, vacsorára vaj. Hiszen ez így elég is lenne, de látjuk a különbséget is: a ludovikás urak kalácsot, túrós csuszát, mákos tésztát kapnak. Mindenki háborog a megkülönböztetés miatt magyar és magyar között. Ilyenkor azután rájövök, a végső összefogás most is csak nagy szólam, amikor valóban mindenkinek össze kellene fogni! [„Elfásult volt mindenki, mert már mindenki tudta, hogy ebből már most nincs visszaút, ez most már a teljes összeomlás és ez a teljes vég. A civileknek, akikkel mink ott Egerben kapcsolatba jutottunk, minden vágyuk, minden akaratuk az volt, hogy azt a keveset, amit a háború során megőriztek és megmentettek, azt még megmentésük a hátralévő napokon keresztül. Ott már a fanatizmusnak nyoma se volt, ott már a teljes megsemmisülésnek az érzése uralkodott el az embereken. Akkor már mindenki réges-régen elveszítette azt a németektől, legalábbis a propagandagépezetben itt nálunk hallott lelkesedést, nem nagyon lelkesedtek bizony azok a szerencsétlen emberek, akiket kibombáztak a lakásukból és akinek mindenük, sőt, rokonaik, barátai, szeretteik is ott veszték a bombázásnál.”]

Így teltek a napok egészen március 25-ig. Szinte csak a folyosói nagy térképen láttuk a háborút, a frontok egyre fenyegetőbb közeledését.

III. 25. Ragyogó napsütés, virágvasárnap van, templomba megyünk. Ha nem járna az utcán annyi sebesült, nem is gondolnánk a háborúra. Alig érünk be a laktanyába, felüvölt a sziréna: légiriadó. Megyünk a pincébe, jönnek utánunk parancsnokaink, azt mondják, nagy, nehéz bombázó kötelékek jönnek a város felé. Pár perc múlva a jól ismert süvöltés, megremegnek a pince falai a robbanásoktól, elalszik a villany, ott ülünk a kísérteties foszforeszkáló zöld fényben, a falak világító festékekkel mutatják a menekülés útját, a falaktól elhúzódva ülünk és minden robbanás után felsóhajtunk, ez se ide csapott be. Csak találgatni próbáljuk, merre bombáznak.

Azután kijövünk: hatalmas füst az állomás felett, a repteret bombázták. Parancsnokunk egyik ismerőse, egy csinos fiatal lány is meghalt... Most találkozunk először ilyen közlővel a háborúval, a halállal, a háború borzalmaival. A mostani bombázás mindössze három házat döntött romba a városban, és pont ez is közte volt. [„Tehát az a ház, ahol a lány lakott.”]

IV. 7. Megint nyugodtan telnek a napok, folyik a tanfolyam, tanulunk. A térképen pedig egyre közelebb jön az angol front, egyre több a légiriadó. A bombázás óta már nem töltjük a pincében a légiriadókat, napközben kimegyünk a közeli erdőbe. Közben akad egy kis külön munka, német lőtáblázatokat számítunk át és rajzolunk, ez már igazi mérnöki munka! Közben az jár a fejemben, ha nincs háború, most már Pesten végzem az első éves tanulmányokat a Műegyetemen.

Húsvét utáni első vasárnapon is éppen dolgozunk, amikor megszólal a sziréna. De alig érünk ki az erdőbe, már le is fújják, ez most mégis olyan vihar előtti csend. S valóban, éppen csak hazaérünk, újabb riadó. Most már kiérünk az erdőbe, már halljuk is a zuhanó bombák süvöltését, a léghátrítás ágyútüzét, csak ekkorra ér ide a bombázó gépek dübörgése. Látjuk, amint egy 27-es kötelék egyenesen a városnak tart. Összeszoruló szívvel figyeljük az eseményeket. Majdnem a fejük fölött vannak, amikor az első gépekből a célt jelző foszforcsík indul és rohan egyre gyorsuló parabolapályán a város felé. A bombák robaja szinte megrázza a földet, egyre sűrűbb füst terjeng a város felett. És jönnek az újabb hullámokban a gépek, már a kétszázadikat számoljuk. Nem sok köt minket ehhez a városhoz, most mégis remegünk, aggódunk érte, nem a kis kenyérszákunkban maradt csekélyke holminkért, hanem azért a sok ártatlan emberért, akik ott pusztulnak védtelesen a szemünk láttára.

Végre vége a szörnyű színjátéknak, lefújják a riadót, indulunk befelé. Éppen csak bekapjuk az ebédet, kisebb csoportokba rendeződve indulunk menteni. A kép, ami elénk tárul, egyre borzalmasabb: a város közepétől az állomásig, olyan egy km szélességben minden csupa rom, még mindig száll a füst, a házak ablakából öles lángnyelvek csapnak ki, az úttestből gyújtóbombák vége meredez. A mentéshez való felvonulásról inkább egy szót se, tisztjeink közül megint sokan leszerepeltek. A szervezetlen kapkodást megunva saját magunk szervezünk kisebb csoportokat, indulunk menteni, amit tudunk. Lángoló házakból, a zokogó lakosok kérésére próbáljuk a legszükségesebb holmijukat kimenteni. Először bizony remegve lépünk a földszinti lépcsőházba, fölöttünk négy emelet áll lángokban, később már nem is gondolunk erre. Feletteseink is különfélék, van, aki példát mutat bátorságból, a majdnem összeomló házból hozza ki a holmit, a másik barátnőjével karonfogva báméskodik, álmélkodik a pusztuláson.

(Már négy hete vagyunk fogságban, elfogyott a tintám, ceruzával folytatom az írást, a sorokat alig tudom kibetűzni...)

Késő estéig mentettünk egyfolytában, lángoló, összeomló házakból, de nem is figyelünk a veszedelemre, amikor látjuk, hogyan örülnek a leányok, asszonyok egy-egy kihozott ruhadarabnak is. És közben arra gondolunk, vajon otthon a mi házuk is így néz ki, azt vajon ki menti?

Még két napig folyt a mentés, reggel négytől késő éjszakáig.

Ettől kezdve azután már meg is szűnt a rendszeres katonai élet. Egyre jobban éreztük a front közelségét, egyre több a katonai csapat, az autók, a légiriadók is egyre gyakoribbak, már nem csak bombáznak, az erdőbe menet közben géppuskáznak is ránk az alacsonyan szálló gépek. A másik éjszaka ejtőernyős-riadó, az egész éjszakát felöltözve, felfegyverkezve virrasztjuk át. Persze ez is vaklárma volt, mindenestre a másnapi kosztot még az éjjel megettük. Jönnek az újabb hírek is: egy páncélos ék közelítette meg a várost, riadóztatnak és egy gyors páncélhárító kiképzést kapunk, minek? Persze egyre jobban terjed a hír, nem is lesz itt már harc, csak úgy átsétálunk az angolokhoz. Itt már ne legyen önálló véleménye az embernek, majd gondolkodnak helyettünk, valahogyan csak lesz. Azt is beszélnek, elmegyünk innen, a városból, ez a laktanya nem alkalmas az „átállásra”.

Az egész napot most már az erdőben töltjük, egyre több a repülő, a mélyrepülő támadása, lövöldözik a várost, mi meg lapulunk az erdőben, ott nem látnak meg. Este kapunk három szem nyers krumplit és sorakozó, indulás, szökünk a németek elől, éjfélkor lezárják a várost. [„Akkor már ilyen karhatalmi egységek, SS-ek voltak csak, és azok elől akar-

tunk menekülni, nehogy még minket az utolsó percekben is bevessenek a háborúba, a harcba. A tisztjeink sokkal több információhoz jutottak, mint mi, ha éjfél után is ott maradtunk a városban, akkor körülférfák a várost és akkor onnan már nem lehet kijönni. Akkor a németek lehet, hogy bevetettek volna.”] A vacsora igen kevés az előttünk álló 30 km-es éjszakai meneteléshez. Először még vígan haladtunk, de éjfél felé elálmosodtunk, törte a lábunkat a bakancs, húzta a vállunkat a fegyver, a kenyérszák, hajnal felé már alig vonszoltuk magunkat, el is tévedtünk. Most így visszagondolva, leírni is alig tudom ezt a kimerültséget. Végre egy kis faluba érünk, az első csúriben lerogyunk a fáradtságtól és alszunk, alszunk.

Reggel ébresztő, végignézzük tisztjeink reggelijét, és ettől a látványtól jóllakva nekiindulunk az utolsó útszakasznak. Jó 6 km után házak, az egyikbe bekopogunk vízért, adnak egy fél vödör tejet és kenyeret, pillanatok alatt el is fogyasztjuk nagy hálálkodások közepette. Vagy nyolc házból áll ez a kis tanyacsoport, Klein Klenau. [„Gyalog mentünk oda, de hát húsz kilométer nem lehetett, mert annyit akkor egy éjszaka nem gyalogoltunk.”] Nagyon barátságosak az emberek, a környék hangulatos, dombos erdős, elszórt tavakkal. Hamar megtudtuk, hogy ezek halastavak, hát az egyiket leeresztjük, van már hal bőven. Voltak, akik vadásztak is, jutott a krumpli mellé abból is. No meg a cserekereskedelem, maradék szappanjainkat gyorsan átváltottuk élelemre, tojásra, kenyérre, a kincstári lepedőm is megért vagy 15 tojást. De szükség is volt erre a pótlásra, mert a katonai ellátás, a GH [gazdasági hivatal] bizony most is takarékoskodott rajtunk, igencsak erős diétára fogott. Bizony, itt igen vidáman élünk ebben a pár napban, fegyvelemnek, katonáskodásnak már nyoma sincs, mint egy cserkész tábor, reggel kísétálunk a közeli erdőbe, tüzelőt gyűjtünk, tüzet rakunk, főzőcskézünk, persze leginkább krumplit, más már nem nagyon akad. [„Az erdő szélén itt-ott megművelt mezőgazdasági területek, egy krumpliföld mellett, észrevettük, hogy még számos krumplit benne felejtettek a földben, így magunk is gondoskodtunk a saját ellátásunkról, csajkában tüzet raktunk, megtisztítottuk, darabokra vágtuk a krumplit, vízben megfőztük, megsóztuk, és ez volt az élelem.”]

IV. 21. Szigorú összetartás, a szakasz együtt megy az erdőbe. Az ágyúdörgés már egészen közel hallatszik. Délben sóltan borsófőzelék, este egy fél csajka méz az egész szakasznak, alig tudjuk elosztani. Estére jön a hír, a szomszéd városban már ott vannak az angolok. Ezért kellett hát idáig menetelnünk, hogy az angolok által elfoglalt területre jusunk! Az angolok – tisztjeinkkel megállapodva – másnap reggelre rendeltek be minket a közeli faluba. [„A parancsnokaink elvittek olyan területre, ahova az ő tudomásuk szerint nem az oroszok, hanem az amerikaiak fognak bevonulni, el szerették volna kerülni, hogy orosz hadifogságba kerüljenek. Akkor már szerintem a parancsnokaink folyamatosan kapcsolatban voltak az amerikai katonai parancsnoksággal és meg is állapodtak, hogy megadjuk magunkat”]. Kiosztják még a maradék kosztot, margarin, konzerv, kétszersült, Knäckebröt. De hová lett a sok sajt, méz, sonka, lekvár, amit a legutóbbi raktárban láttunk? A dohányt is kiosztják, cigarettát csak a tiszték kapnak. Pedig mennyi minden maradt ott élelemből! Hát a magyar legénység már arra sem érdemes, hogy legalább az utolsó napon megkapja azt, ami most inkább ott megy veszendőbe! Erre már nem lehet mit mondani, de minek is, már nem vagyok katona, csak egyszerű hadifogoly. Reggel azután, fegyvereinket egy kocsi felrakva, zárt katonai alakzatban elindultunk a hadifogságba! Tegnap voltunk fél éve katonák! Istenem, vajon mit hoz a jövő?

Hadifogságban

IV. 22. Nagy nap ez a dátum katonaságom történetében, vége a katonaságnak! Persze nem úgy, ahogyan én a leszerelést annak idején elképzeltem. Mert arról bizony tavaly ilyenkor még nem is álmodtam, amikor az érettségi fáradalmaim pihentem, hogy egy év múlva én angol vagy amerikai hadifogoly leszek. Ma vasárnap van, a vasárnap mindig valami végzetszerű eddigi történetemben: vasárnap indultunk Hajmáskérről, Gross Bornból, Penkunból, Egerből és most vasárnap megyünk a hadifogságba. Reggel kilencre összeállunk Klein Klenauban, az úton szemerkélő eső, a szél csapkodva fújja a fészer tetejére kitűzött fehér lepedőt, megadásunk jelét. Fájó szívvel válunk meg fegyvereinktől, rakjuk fel a kocsira, hála Istennek, csak céllövésre és vadászatra használtuk. Minket nem fogott el az ellenség, mi egyszerűen, tisztjeink döntése alapján besétáltunk, bemeneteltünk a hadifogságba. Reggel sorakozó, azután megindult a szomorú menet, elől a tisztiek, mellettük a hivatalos tolmács, utána mi, a csapat, ropogtatva a német katonakenyeret, a kétszersültet, a Knäckebrötöt.

És talán itt a helye, hogy utólag is egy kicsit elgondolkodjak a katonaság és a hadifogság lélektanáról. A rövid katonaság alatt megszerzett élmények is világossá tették számomra, hogy a katonai kiképzés célja az egyéniség, az egyéni cselekvésre irányuló akarat, az egyéni gondolkodás tökéletes elfojtása azzal a céllal, hogy az egyes katonából akarat nélküli sereg váljék. Olyan egységes tömeggé kovácsolódjék, amelynek egyetlen akarat, vágya, hogy gondolkodás, mérlegelés, fenntartás nélkül legyen képes és alkalmas bármiféle parancs teljesítésére. A hadifogságban ezzel szemben arra törekszenek, hogy még ezt az egyetlen akaratot is kiirtsák, teljesen passzív, akarat, egyéniség nélküli egyéneket alakítsanak ki, minden egyéni kezdeményezés, akarat elfojtása árán azért, hogy a már mindenre alkalmatlan és képtelen tömeg minél kisebb energiával, akár egyetlen szál drótkerítés között alig felfegyverzett néhány ór segítségével együtt őrizhető, tartható legyen. Mindkét eljárás fontos eszköze az emberi akarat megtörése, a megszegyenyítés, a legalacsonyabb szintre szorított ellátás, táplálás mellett. Ha az egyén minden energiája az egyik legalapvetőbb emberi, állati ösztön, az önfenntartás érdekében fogy el, másra már nem marad erő! Az önfenntartás ösztöne az is, ami bennünk a katonaság, a hadifogság egyes állomásain, minden helyzetben az ellátás, a koszt értékelésében, összehasonlításában, mérlegelésében mutatkozik.

De folytatom ott, hogy elindultunk besétálni a hadifogságba:

A város szélén pillantjuk meg az ellenséget, az első amerikai katonát. [„Angolokkal végül nem is találkoztunk...”] Nem látszanak ellenségnek, csak bámulnak minket, mi is megbámuljuk őket, erős, vízhatlan, inkább vadászkatáknak tűnő esőkabátjaikat, a lyukkal teli széles vászonövet derekukon, erre akasztják a pisztolytáskát, némelyik kettőt-hármat is visel, sőt a csizmaszárbán is egyet. Meg töröket, késeket is lógnak övükre, lábukon magas szárú, fűzős, vastag gumitalpú cipő.

A várt szigorú fegyveres őrség helyett csak bámulnak, fényképeznek minket, úgy látszik, nem nagyon félnak tőlünk. A város főterén azután rendbe állítanak, először a tisztiket állítják külön. Boldogan válnak el tőlünk a megkülönböztetett ellátás reményében! Most jut eszembe: tegnap befejeztük a tanfolyamot, és előléptettek karpaszományos szakaszvezetőnek (ennél magasabb katonai rangra életemben sem jutottam!) [„Tisztjeink bejelentették, hogy most pedig angol vagy amerikai hadifogságba kerülünk.

Felsorakoztatták az egységünket, lehettünk öt-hatszázan talán? És egyszerre csak megjelent egy ilyen néger sofőrrel vezetett teherautó, kiszállt belőle egy katonatiszt és azt mondta, németül kommunikált a tisztjeinkkel, mostantól kezdve amerikai hadifoglyok lesztek, egyenként ide előrevonultok és mindenféle fegyvert ide ledobtok egy csomóba, ha valakinél fegyvert találunk, akkor az itt rögtön meghal, ennyi volt az egész. Mi kivonultunk, dobáltuk le a puskákat, géppisztolyokat, a tisztak a pisztolyaikat, kardjaikat és ennyi volt.”]

Csepereg az eső, egy volt porcelángyárba terelnek, itt az egyik teremben fedél van a fejünk felett. Jön a hír, semmit sem lehet magunkkal vinni, csak egyetlen csomagot, pokróc, dohány élelmiszer. Tisztjeinket ez a hír igen szomorúan érinti: bőröndjeiktől, értékeiktől itt meg kell válniuk! El is viszik őket hamarosan.

Mi pedig kényelmesen berendezkedünk és nekifogunk az első fogságban töltött éjszakának. Szerencsére eddig már hozzászoktunk a kemény derékajhoz, de még így is kifáraszt az alvás a pusztaszélen. Reggel megmaradt tartalékjainkból reggelizünk, egyelőre semmi nyoma annak, hogy gondoskodnának rólunk. Azután sorakozó, teherautókon visznek valahová. Az első kellemetlen meglepetés, felszálláskor kicsiny maradék csomagjainkat is elveszik, és csak tuszkolnak fel a teherautóra. Amikor azután már állva is alig férünk, vagy ötvenen vagyunk egy teherautón, kezdik ám dobálni felfelé a csomagokat. Persze nagy a zűrzavar, válogatunk, alig találja ki-ki a magáét.

Az is szerencse, hogy nincsen sem órák, sem gyűrűm, ez nagy cikk az amerikaiaknál, nem kobozzák el, hanem „megveszik”, adnak érte 5-6 cigarettát! Azután elindulunk. Őrült tempójú rohanás kezdődik, a fordulóknál egymásra dőlünk, majdnem kiesünk, közben rákezd az eső is, a szél jéghideg, sátorlapot húzunk a fejünkre, hogy valahogyan ki lehessen bírni. [„A teherautót legtöbbször néger sofőr vezette, hát néha odadobott nekünk egy csomag cigarettát, de azon kívül sok beszélgetnivalónk nem volt. Kiválóan vezettek, jól és gyorsan. A teherautó rakterébe annyi foglyot pakoltak fel, hogy csak állva fértünk el. Ott azután egy kanyarban bizony dőlünk egymásra, egymás hegyén-hátán, mentek, mint az örültek.”]

Vagy háromórás rohanás után egy rommá bombázott város, Bayreuth, a város szélén fogolytábor, ide tartunk. [„Úgy nézett ki, hogy a pusztaszélen, a földön, négy sarkon le volt állítva négy katona géppuskával, és ezzel voltunk mi körbezárva, ennyi volt a tábor. Ottan ha néhány száz fogoly ha lehetett.”] Fedél persze nincs, három szál dróttal körberített karám, tiszthelyettesek, legénység keveredik. Vajon itt meddig maradunk? Az állandó esőben, sárban csak toporgunk, arra nem is merünk gondolni, hogy itt ér az éjszaka is. Pedig ez történik, hát sorsot vetünk, kinek a sátorlapját terítsük le a sárba, arra a csomagokat tesszük üllőhelynek, egymásnak vetett háttal elhelyezkedünk. Hát az éjszaka végtelen hosszú, alvás nélkül, dideregve érzük meg a reggelt, éhesen, szomjasan. Azután délelőtt sorakozó, az amik a sorokat tolmács híján görbe botjaikkal rendezik, kezdődik egy napi koplalás után az első ellátás.

Mindenki kap egy hosszúkás papírdobozt, van közte reggeli, ebéd, vacsora. Vastag, viaszos papírban vízhatlan csomagolás, benne konzerv, sajt, ham and eggs, feketekávé, limonádé, kockacukor, persze por formájában, meg gyümölcskenyér, csokoládé, cukor, cigaretta, gyufa, papírszalvéta. Ez rögtön jobb kedvre derít bennünket, különösen a szenzáció, az amerikai cigaretta.

Naponta két ilyen csomagot kapunk, tart még a magunkkal hozott konzerv is, így legalább nem éhezünk, csak a hideg és az eső ne lenne. Ráadásul ellopták az egyik soraközönál a sátorlapomat, most valakivel osztoznom kell majd. [„Ezt a viaszos tartalmú papírt lehetett felhasználni arra, hogy meggyűjtsuk és azzal főzzük meg a teát, ami ugyancsak benne volt ebben a csomagban, cukorral együtt. Ez volt az első találkozás az amerikai katonai ellátással.”]

IV. 25. Három napja vagyunk itt, a sárban toporogva, egyre várjuk a teherautókat, míg végre ma reggel megérkeztek. Most, ha lehet, még szorosabban vagyunk, közben kiderült, tűz a nap, éhesek is vagyunk, de már fel sem vesszük. Bezzeg otthon nem tudtam volna elviselni, itt meg mindenhez hozzá lehet szokni, sok mindent el kell viselni. Azután még örületesebb rohanás következik, újból látjuk a rommá bombázott várost, majd irány az Autobahn. Itt viszonylag jobban el lehet viselni az utazást (mellesleg most százan vagyunk egy teherautóra zsúfolva). A mellékutakon szinte kibírhatatlan a rázkódás, a meleg, ketten elájulnak, nem tudunk velük semmit sem tenni. Egy jó óra múlva egy kisebb gyárváros, Kulmbach, a szélén itt is tábor. Ez a tábor már rendezettebbnek tűnik. Érkezés után motozás, vacsora: egy fél német marhahúskonzerv, mondják, egy német konzervgyárat találtak, most innen etetik a hadifoglyokat.

Azt hiszem, fogságom legnehezebb szakasza veszi itt kezdetét (mert még nem tudom, mi van hátra!). Eddig az események oly gyorsan peregtek, hogy a kellemetlenségeket szinte észre sem vettem, itt kezdődtek a megpróbáltatások. Még az első éjjel beborult, elkezdett esni, alig aludtunk, felébredtünk, az eddigi módszer szerint összerakott csomagjainkon ülve virrasztottunk. Másnap ugyan kisütött a nap, éppen hogy megszáradtunk, újból rákezdett az eső, és mindig-mindig csak ugyanaz a faggyús marhahúskonzerv, semmi más. Később valamit javítottunk a körülményeinken azzal, hogy egy darab deszkát sátorkarónak felállítottunk, erre húztuk fel hármunk összegombolt kerek sátorlapját. Ezekből a terepszínű, háromszög alakú katonai sátorlapokból ugyanis a szélein kettőt vagy hármat össze lehet gombolni, ekkor egy kerek sátor építhető belőle. Persze dideregtünk, csak reggel láttuk, miért: a sátor kívül csupa dér! De ez még mindig jobb annál, mint akinek még köpenye sem volt!

Az idő sem akar múlni, a percek szinte ólomlábakon mennek, nincs semmi tevékenység, és elfog a honvágy mindenkit, egyre csak mesélgetjük a hazai emlékeket, s közben a szívünk majd megszakad...

Itt kezdek rászokni a Biblia olvasására is. Különösen ilyen elviselhetetlenül nehéz pillanatokban olyan jólesik, néha olyan találó és olyan vigasztaló, ha elcsüggedek, erőt ad, bízni kezdek a jövőben.

Azután a hazai fényképeket nézegetem órák hosszat elszoruló szívvel, vajon mikor látlak újra benneteket, Édesanyám, Édesapám, kisöcsikém?

Megkíséreljük elhessegetni az ilyen szomorú hangulatot, annyira letör és átragad valamennyiünkre, nincs kedvünk semmihez. A marhakonzerv is változatlan, néha nyersen esszük, néha megsütjük, ha találunk valami éghető hulladékot, néha levest készítünk belőle. Így telnek a napok, eléggé összeszoktunk most hatan, akik a tízes szobából együtt maradtunk: Csetneki, Markói, Hopp Feri, Serester Bandi meg a Bagó Imre. [„Ez volt a mi kis csapatunk. Alapvetően losonciak, Losonc környékiek, a Markói Béci pedig balassagyarmati volt.”]

Egyre jönnek a hírek is: nemsokára visznek tovább, nyugat felé, talán Franciaországba, a tiszteket már el is vitték. [„Tehát a hadnagyi rangtól felfelé, azok teljesen külön voltak választva.”] Két nap múlva befutott egy autótranszport, éppen az utolsóira mi is felfértünk. Megint hideg a szél, az eső, a sátorlapokba burkolódzva hátat fordítunk a menetszélnek. Ha lassabban megyünk, a lakosság cigarettát, kenyeret dobál fel, a szívrünk szakad, ha az egyik-másik kerek házikenyér célát téveszt és nagyot loccsan az útszéli sárban. Besötétedik, de mi még mindig megyünk, egyre fáradtabban, álmosabban. Azután egy másik rommá bombázott város: Würzburg. Egész éjszaka itt állunk a teherautókban, már nem bírom a fáradságot, lerogyok, elalszom. Arra ébredek, hogy az egyik lábamat nem érzem, és majdnem megfagyok. Lassan virrad, kiszállítanak, egy ligetben egy átmeneti tábor, délelőtt visznek is tovább. [„Láttuk a pusztulást, mert Würzburgot bombázták az amerikaiak a legvadabbul és megsemmisítő módon, a teljes város szétbombáztatva. Ott egy éjszakát töltöttünk szabad ég alatt, esőben, sárban, hát azok kegyetlen körülmények voltak. A vasúti pályaudvarral volt szemben egy ilyen liget, mert hát az kerítéssel volt körülzárva, persze a virágait, kertészeti alkotásait letiportuk. El lehet képzelni, hogy ott ezer körüli ember, körben az őrszemek. A parknak a négy sarkán amerikai katonai őrszemek voltak, akik azokat, akik megpróbálták menekülni, kérdés és megfontolás nélkül lelőtték, vagy legalábbis lövésekkel fenyegettek a visszatérésre.”] Közben a nap is kisüt, melengetjük dermedt tagjainkat, próbáljuk száríttatni ruháinkat. Itt harmincasával állítanak sorba, vonatra szállunk: nyitott vagonok, mindegyikben 90 ember! És még annak idején fel voltunk háborodva, amikor 50-et zsúfoltak egybe a katonaságnál! A mozdony utáni első kocsi a miénk, a mozdonyból hull a szikra, a korom, éjszaka pedig nincs annyi hely sem, hogy le tudjunk ülni. Egy-egy negyedóra elszunnyadok, azután felébredek, és ez így megy virradatig. Most szerencsénk van, nem esik és nincsen is nagyon hideg. Figyeljük a tájat, a városokat, gyümölcsösök, szőlő, itt vagyunk a rajnai borvidéken.

Azután úgy 10 óra felé megérkezünk Bad Kreuznachba. Megint órás várakozás, azután kiszállás, sorakozó, indulunk. A város itt is teljesen romban, pedig itt már régebben véget ért a háború. [„Több Bad Kreuznach-i visszaemlékezőm is volt – K.Z.”]

A szomszomság is egyre jobban kínoz, a lábaimat alig vonszolom, a kenyérzsákom üres, a vállam mégis majd leszakad a súlytól. Ez a két hét hadifogság nagyon legyengített, mi lesz itt később? A város szélén egy öregúr biztat, már csak tíz perc. Persze nem a mi vánszorgásunkkal, nekünk még jó félóra, amikor a város szélén új lakhelyünket, egy hatalmas hadifogolytábor megpillantjuk. Az egyik fele még épül, a másik végét látni sem lehet, mindenütt csak drót, tüskésdrót, kerítés, őrtornyok véget nem érő sora. Nem valami biztató, amikor belépünk, arra gondolok, vajon mikor jövünk ki innen. Azután motozás, itt elveszik a logarlécemet, vajon kinek ártanék vele? Azután még kétórás vánszorgás, végre elérjük a mi karámunkat, összerogyunk már a fáradtságtól, ledobjuk a kabátot, a ruhát, lefekszünk a földre és alszunk a napon. A szomszomság már elviselhetetlen, enni sem adnak, így megeszem az utolsó konzervemet. Estére azután van víz, van élelem, meg ígéret: holnap talán átvisznek a többi magyarhoz egy magyar táborba!

Itt már valamivel rendezettebbek a viszonyok, tízes csoportokba osztva fekszünk le. Reggel újabb sorakozó, megint motozás, most a borotvát és a bicskát veszik el. Azután megyünk tovább a magyar táborba. [„Bad Kreuznachban sok tízezer, tán még százezer fogoly is volt összegyűjtve, és ottan a magyarok néhány százan, talán ezren körülbelül, egy csapatban, egy részben voltak. Talán olyan egy kilométerszer egy kilomé-

teres területek voltak drótkerítéssel körülkerítve, egymástól elválasztva, ezeken a területeken már nem volt az a zsúfoltság, mint a korábbi elhelyezkedéseink esetében. Az egyes karámok nem voltak úgy elválasztva, mint a fogolytábornak a külső kerítése, amit őriztek a fegyveres őrök. Ha volt is drót vagy szögesdrót, kapuja is volt, és ott át lehetett menni, tehát ezek nem voltak annyira elkülönítve. Tehát ha odébb sétáltunk a másik sorba, ott a németekkel találkozhattunk. Nemzetiségekként voltunk elosztva, leginkább, így volt ez a németeknél is, országrészenként, külön voltak a bajorok, külön voltak a szászok és mi, magyarok is egy külön karámot kaptunk. Ezek az egyes karámok önkiszolgálással rendelkeztek, mert mindegyiknek volt saját konyhája, kapták a beszállított élelmiszer-nyersanyagot – a hadifoglyok közül kiválasztották, akik a szakácstudományhoz értenek, adminisztrációt is a hadifoglyok közül választott személyek végeztek, de persze ugyanúgy körülzártan éltek ők is, mint mi valamennyien.”] Itt vannak már a tisztjeink is vagy három napja, azt mondják, itt elég jó az ellátás. Gyönyörű, szikrázó napsütés, levetközünk és alszunk a napon.

Este hiába várjuk a vacsorát, csak a tiszték kapnak, a nekünk járó dobozokat is ők osztják el egymás közt. Na, ez megint jellemző! Étel még másnap sincsen. Éhségünkben már fáj a gyomrunk, zöld búzaszárat és lóherét találunk a tábor területén, azt szedjük, abból főzünk levest, keserű, ízetlen, de faljuk. Este felbontjuk az utolsó közös konzervet, marhahúst reméltünk, de tiszta disznósír!

Nem baj, ebben van a legtöbb kalória, elosztjuk, és pillanatok alatt kikanalazzuk. És – csodák csodája – a kiéhezett szervezet minden táplálékot feldolgoz, amitől otthon megbetegedtünk volna, itt semmi bajunk nem lett tőle.

Azután megérkezik az első amerikai ellátás: egy kanál cukor, tejpor, kávé, tojáspor, krumpli, sárgarépa, spenót. Tüzelőnk nincs, éhségünkben mindent nyersen eszünk. Először nagy szenzáció még így is, de később, különösen pár hét múlva nagyon meg lehet unni. És bizony ezt a sok konzervet, porokat nem a magyar gyomornak találták ki, jönnek a mindenféle gyomorrontások, a hadifogoly orvosok alig győzik a kezelést. Hízni persze ilyen koszt mellett nem lehet, a párhetes gyomorhurut után pedig csontvázzá soványodva szédelgünk, ha éppen talpra tudunk állni. Az egyoldalú koszt másik új kísérője, betegsége a vitaminhiány, amint elterjed a híre, sorban állunk a gyengélkedő előtt, kérjük és marék-számra kapjuk a tablettákat.

A pusztá földön alszunk, ezt is meg lehet szokni, már el is felejtettük, hogy egy egész éjszakát is át lehet aludni, most így lesoványodva ötpercenként riadunk fel, próbálunk másként elhelyezkedni, a többi hálótárs zúgolódásától kísérve.

Táborunk a 14-es számot viseli ebben az óriási, vagy 15 km hosszú fogolyvárosban. Délre tőlünk kis falu, templomtornyán ágyú ütötte sebhely ürege, a szemünk előtt napon-ta emlékeztet a háború friss emlékére, ahol még az Úr hajlékát sem kímélték. Harangszava reggel, este, mint fájó kiáltás, ez is az otthonra emlékeztet. A faluból csak néhány ház teteje piroslik, a többit elrejtik a fák, bokrok. Gyümölcsfák mindenütt, már piroslik rajtuk a cseresznye, az ágak majd lerokadnak. Sokszor alig bírok uralkodni magamon, ki kellene rohanni, ki, a szabadba, enni, enni, jóllakni, azután – akár gyalog is – indulni hazafelé!

Mert hiába hangzik szépen így leírva az amerikai koszt, a konzerv, hús, mazsola, aszalt szilva, tejpor, cukor, hónapokig ezen élni nem megy. Ilyen az amerikai kenyér is, szemre gyönyörű, hófehér, hatalmas cipők, ropogós-barnára sütve, mint valami hatalmas

zsemle vagy kifli, de könnyű, csupa levegő, otthon biztosan ízlene, de itt kiéhezve szinte semmi egy kenyeret megenni. A német komiszkenyérből egy szelettel jobban jól lehet lakni. Hát még az otthoni rozscipó!

No, de folytatom a leírást: itt a kerítés mellett megy el az országút, rajta rengeteg amerikai autó, köztük csak ritkán egy-egy paraszt. Vasárnaponként feketébe öltözött falusi bácsikat, néniket látunk, fehér ruhás kislányokat, ünneplőbe öltöztetett, kimosdatott falusi gyerekeket, amint mennek a szomszédos falu templomába. Délután kerékpáros kirándulók, virágos ruhák, fehér ingek, short, szandál, Istenem, hát így is lehet? Mintha nem is lett volna itt háború!

Nyugati irányban dombok, és amerre a szem ellát, szőlő és szőlő, itt vagyunk 40 km-re a Rajnától, a messze földön híres rajnai borok hazájában. Mennyivel szívesebben nézném Fonyódról a Badacsony szőlőit! Északra a legszomorúbb a kilátás: erre csatlakozik táborunk a többiekhez, karámok végtelen sora, letaposott föld a hadifoglyok lába alatt, sátrak félig a földbe ásva és lassan sétáló, lustán mozgó hadifoglyok, ameddig a szem ellát.

Itt, a táborban egyik nap olyan, mint a másik, nem is lehet megkülönböztetni, az ember teljesen elveszíti az időérzékét. Reggel 10-11 körül kelünk fel, ilyenkor már zsbong a tábor, a munkára kirendelt közmunkások már elvonultak, a kenyérhozó teherautók most érkeznek, ez az első látnivaló. Ennél korábban csak akkor kelünk, ha valaki beteg közülünk, ami sajnos egyre gyakrabban fordul elő. Mint írtam, gyakori a hasmenés, a gyomorrontás, a vitaminhiány, a fogfájás. Ezek itt a divatos betegségek, aki ilyenben szenved, fél 9-kor indul a gyengélkedőre, ahol ugyancsak a hadifogoly orvosok kezelésére van bízva. [„Orvosok voltak, de hát azok nagyon primitíven voltak, sátorban csak, felszerelésük nem volt, legfőleg ha csak fogat tudtak húzni. Aki a hadifoglyok közül orvosi vagy egészségügyi pályán volt, azt oda tették a gyengélkedőre.”] [„Én ráadásul úgy emlékszem, hogy egyszer a fogászatra is bementem, mert fájt a fogam, lehet, hogy ki is húzták egy fogamat, de ott az olyan volt, mint egy rendes orvosi rendelő. De arról, hogy ott valaki meghalt volna, nem tudok.”]

Szóval rendszerint 10-11 felé kelünk, és az első kérdés, milyen lesz aznap a vételezés. Az élelmiszert szállító teherautók ugyanis ilyenkor szoktak beérkezni és az árut a parancsnoki sátor melletti elkülönített területre lerakni. Vannak, akik – időtöltésből – ilyenkor már itt várakoznak, sokszor notesszal a kezükben, és jegyzetelik, mi érkezett aznapra. A hír azután pillanatok alatt elterjed az egész táborban, rögtön minősítjük is: kevés, gyenge, jó, vagy alig valami, ami aznap a konyhára kerül.

Ezután kezdődik a várakozás az ebédre. A főzés itt öt csoportban történik: tiszték, karpaszományosok, tiszthelyettesek, legénység és leventék. Kezdetben bizony nemegyszer előfordult, hogy az ebédet csak este nyolcra kaptuk meg, a vacsora éjfél után jött. Ez azért mostanra valamelyest rendeződött. Az ebéd pedig úgy zajlik le, hogy fel vagyunk osztva 140-es csoportokra, ezen belül 14 tízes csoport van. Ezek között a csoportok között mindig másik kezd, másik hozza a kondért és másikat illeti a repeta. Ebédünk ugyanis mintegy 8 deci leves, ami attól függően tartalmasabb, vagy csak tiszta víz, ahogyan a kondér elejéből vagy az aljából jut.

Ebéd után újból várakozás a vételezésre. Első a kenyér, amit egyenlően elosztanak, azután kisorsolnak, hogy még igazságosabb legyen. [„Az elején még kaptunk hármannegyen egy ilyen kerek formára sült kenyeret, engem kértek meg, hogy hogyan is lehet

ezt szétosztani, én akkor csináltam egy papíron egy ilyen szögmértékkel felosztott elosztólapot, amit rátettünk a kenyér közepére, aztán a szeleteket vágunk, mert azért egymás között is vigyáztunk arra, hogy mindenkinek egyformán jusson.”] Utána kapjuk a különböző porokat: cukor, kakaó, de van, amikor sütőpor vagy pudringpor, néha mazsola. Amikor azután sikerül több-kevesebb veszekedés árán végezni az elosztással, kezdődik a kosztolás. Van, aki úgy, ahogyan kapta, pillanatok alatt elfogyasztja, mi próbáljuk változatosabban elkészíteni. Van néha a menük között más is: hús tojással, tejszerű bab hússal, sajtos, tojásos tészta, tejbegríz, néha pudring. Ez így mind nagyon szépen hangzik, de amit ezek alatt a nevek alatt kapunk, arról jobb hallgatni. [„Reggelire semmi más nem volt, mint tea és kenyér, akkor adták ki a napi kenyéradagot, délben ami a csajkába belefért, illetve attól függ, hogy mekkorát merített a kanállal, és honnan – az se volt mindegy, hogy a sűrűjéből merített, vagy nem, mert lestük, hogy mikor kerülsz sorra –, ha az elején, akkor az a leve, az csak szinte víz, és akkor az alján már került a krumpliból is, vagy a tésztából, mert nem sok változat volt. Sorba kellett állni, egy üsttel, nagy kondérral hozták az ételt, és akkor sorba álltunk és akkor tartotta mindenki, egymás után a csajkát. Vacsorára vagy egy szelet felvágott, vagy egy szelet sajt. Még a kenyeret be kellett osztani.”]

Később jönnek az árusok: ezeknek elfogyott az utolsó szem cigarettájuk, dohányuk, és mindent eladnak egy-egy cigarettáért. A dohány ára, értéke egyre növekszik, 3-4 csomagért már egy vadonatúj csizmát lehet kapni, ennél nagyobb értéke csak a kenyérnek van, egy adag megér vagy 15 cigarettát. [„Az amerikai cigaretta, az akkor nagy szó volt, jutott is akkor. Én is kereskedtem, bár én akkor még dohányoztam, de azért nem olyan nagyon, úgyhogy szívesen odaadtam egy szelet kenyérért pár darab cigarettát.”]

Szóval így zajlik a vételezés, utána nekifogunk a főzőcskének, hogy valamennyire elfogadhatóvá tegyük ezeket a porokat a magyar gyomor számára. [„A tüzelőanyag szanaszét volt elhullatva. Ugye, az régebben mezőgazdasági terület volt, úgyhogy ott részben ezeket tudtuk felhasználni, részben pedig az amerikaiak mindent ilyen farekeszekben szállítottak, azokból is gyűjtögettünk össze.”] A menüt rendszerint előre megtervezzük, azután csereberéljük a hozzávalókat. Ha készen van az étel, a sátorban körbekerülünk, kritizáljuk, értékeljük.

Így telik el lassan az idő a vacsoráig, ami ugyanúgy zajlik le, mint az ebéd, azzal a különbséggel, hogy – ha lehet – ez a leves még hígabb, szinte semmi sincs benne. Ezt követően mindennap egybehangzóan megállapítjuk, a konyhai személyzet szemérmetlenül ellopja, ami nekünk jár. [„A konyha üzemeltetése, az élelemszétosztás, ezekre csak a hadifoglyok voltak igénybe véve. Természetesen, a németek mellőzték a magyarokat, meg se kérdezték, hogy akarunk-e konyhán dolgozni. Mert hát a konyhai poszt az mindig is jó dolog volt. Szabadon főztek, sátor alatt. Ahogyan a katonaságnak manapság is van, vannak ezek a kerékre erősített tűzhelyek, egy nagy üst, alul egy vaslemez, és ott rakták alá a tüzet. Gulyáságyú. Sorban álltunk, és úgy mérték a csajkába a kondérból az ennivalót. Akkor kereken tölték oda a kondért, jött egy szakács vele, nagy kanállal és osztotta. Konyha az egy központi részen volt, és onnan szállították szét, minden részlegbe, a mi néhány száz fős magyar csapatunkhoz is kitoltak egyet.”] Vacsora után véget nem érő beszélgetés kezdődik, persze az otthoni emlékek, mindegyikünk ezerszer elmondta már és mégis hallgatjuk türelmesen, magunkról tudjuk, milyen jólesik kibeszélni magunkból. A végén mindig a hazai étkezéseknél kötünk ki, ennek azután se vége, se hossza. Általában éjfél körül szoktunk elaludni, de ha ebbe a témába elmerülünk, eltart kettőig is.

Az igényeink sem nagyok, nincs itt szó rántott csirkéről – a túros csusza, a paprikás krumpli, a krumplilángos magasztalása a fő téma. Magamon csodálkozom a legjobban, otthon a káposztás kockát, a krumplinudlit nem tudtam még nézni sem, most megennék egy teli tányérral!

Elgondolkodom magamban, tavaly ilyenkor még milyen felelőtlenül, milyen boldogan éltem az érettségi utáni legfelszabadultabb nyaralásomat és most, rá egy évre, mennyi mindent átélve ülök itt Bad Kreuznachban, egy félig földbe ásott sátorban [„Ástunk egy olyan fél méter mély gödröt, amit éppen be lehetett takarni, teríteni a három sátorlappból összegombolt kúp formájú sátorlappal, azt húztuk a fejünk fölé. Érdekes módon, nem is nagyon emlékszem arra, hogy abban az időben eső lett volna, eléggé nagy szárazság volt, de ha hébe-hóba esett, akkor ez megvédett minket. Hat személy volt, úgyhogy éppen hogy elfértünk, éjszaka úgy aludtunk, hogy vezényszóra kellett megfordulni, mert csak úgy férünk el egymás mellett.”], kint a megafon amerikai muzsikát bömböl [„Ugye, a megafonnal adták a parancsokat, bejelentették például, hogy most ebédidő volt, és akkor sorakozni kellett. És amikor nem volt érdekes szöveg, amit közöltek volna, akkor állandóan ment a muzsika, éjjel persze nem, csak napközben. Mi akkor még ahhoz az amerikai zenéhez nem nagyon voltunk hozzászokva...”], és alig pár méterre a kerítésen túl szabad, de milyen szabad emberek. [„Száz méteren keresztül volt egy ilyen figyelőtorony, de ha nem arra nézett az őr, akkor azon a drótkerítésen át lehetett ugrani. Azok szöktek, akik tudták, hogy mi van a környezetben, hova mennek, merre vezet az útjuk, és akik anyanyelvileg beszéltek a civilekkel. Nekünk fogalmunk se volt, el se tudtuk képzelni, hogyha innen kimennénk, merre kellene menni.”] Mások is mondják, magam is észreveszem, mennyit változtatott rajtam a katonaság. Megváltozott a véleményem, a nézetem sok dologról, megkomolyodtam és rengeteget tanultam. Arra gondolok, ha a Jó Isten hazasegít – miért ne segítene haza – és megengedi, meglátnom Édesanyámat, Édesapámat, kisöcsémet, azt fogom mondani, hogy nem volt kár ezért a félévéért. Nem frázis, hogy ez az élet iskolája volt. És mennyire más gondolatokkal fogom folytatni az egyetemi tanulmányaimat, amire annyira készültem, lecsökkentett igényekkel, mert megtanultam, hogy így is lehet. Azt hiszem, ha hazajutok, és ennél nagyobb örömet el sem tudok most képzelni az életben, ha hazajutok és találkozhatok újra Szüleimmel, ha rántott levessel és egy darab kenyérral fogadnak, akkor is megcsókolom érte Édesanyám kezét. [„A beszélgetésen kívül mit tudtunk csinálni... A csajkámnak a fedelébe belevestem a bicskámnak – akkor még volt – a hegyével azokat a városneveket, állomásokat és dátumokat, ahol jártam, hát énnekem az eltartott egy-két napig, aztán írtam a naplóm. Egyébként kint feküdtünk a napon, ha jó napos idő volt. Ha nem, akkor bújtunk be a sátorba.”]

Telnek a napok, egyik a másik után, észre sem vesszük az idő múlását, csak azon, hogy hetenként meg kell borotválkozni. [„Mosdó volt, zuhanyozóval ellátva, akkor még nem volt nagyon hideg ezen a területen, úgyhogy tudtunk megfelelően tisztálkodni. És minden egyes alkalommal, ahol egy táborba érkeztünk, azóta már úgy tudom, be is tiltották a DDT nevezetű rovarirtót, ami iszonyú hatású volt, de kétségtelen, hogy egy ilyen DDT porral való kezelés mindenféle élősködőt kiirtott.”] [„Ami a WC-t illeti, mivel elég sok embert kellett kiszolgálni, olyan tizenöt méter hosszú, mélyre ásott gödör, és előtte egy nyers fából készült ülőke, amin sorban ültünk egymás mellett. Ez nem volt túlságosan kulturált, de ha egy ilyen megtelt, akkor betemették és ástak mellette egy másikat. De volt olyan is, hogy valaki beleesett, és már akkor szinte kihúzni se lehetett.”] És a vasárnapo-

kon számoljuk, hány múlt el már. Most itt a következő, június 21., nagyapám születése napja, ő vajon hol lehet, vajon mi lehet vele? Az utolsó hír szerint Szombathelyen egy légitámadásban sebesült meg, ő, aki az első világháborút minden karcolás nélkül végigharcolta, most nyugdíjasan kellett ilyet elszenvednie.

Ma vagyunk két hónapja foglyok, Istenem, milyen hosszú, és mégis hogy elrepült! Arra gondolok, a múlt háború foglyai hosszú éveket szenvedtek, hogyan is lehetett azt kibírni, hiszen én még mindig abban reménykedem, hogy a születésnapomra, augusztus 19-re hazaérek!

Mostanában egyre nagyobb a mozgolódás a táborokban. És a fogolyújság, amit bedobálnak a kerítésen, azt írja, hogy 26-ára befejeződnek a béketárgyalások, július 6-ra minden hadifoglyot hazaengednek, kivéve az SS-eket, akiket büntetőtáborba visznek. Már innen is szállítottak el, de hogy hazavisznek-e, ki tudja? [„A fogolyújságot nyilván a foglyok adták ki, sokszorosították valahogy, de hát az csak olyan egylapos volt, elején-hátulján szövegek, németül. És ez, hogy 26-ra befejeződnek a béketárgyalások, július 6-ra minden hadifoglyot hazaengednek, kivéve az SS-eket, ez egyébként nem vált be.”]

A mozgolódás egyre nagyobb, ma június 22. van, németek már alig vannak ebben a táborban, a tisztiket is elszállították, állítólag Franciaországba viszik őket. A legénységéből is elment vagy 700 ember, szinte már alig maradtunk itt.

Ma reggel vagy tíz teherautóval vittek embereket dolgozni, ha este hazajönnek, hozzák az új híreket is. Én változatlanul bizakodó lélekkel várom az eseményeket, annak ellenére, hogy a tábor felét már elvitték Franciaországba!

Voves, 1945. július 11.

Mától kezdve kénytelen vagyok rövidebbre fogni az események leírását, mert egyre jobban fogynak naplómban az üres lapok, a hazautazás reménye pedig egyre csökken, ki tudja, mennyi van még hátra?

Szóval így történt: egyre fogyatkoztunk a táborban, először a tisztiket vitték el, azután szakmunkásokat kerestek, majd a legénységéből szállítottak el vagy 1000 embert. Azután jött a parancs, be kell temetni a sátorhoz ásott gödröket. A koszt is javul mostanában, több is. Azután 22-én elhagytuk ezt a karámot, átmentünk az 5-ösbe, állítólag ez egy indítókarám, vannak itt románok, litvánok is. Pár nap után SS-vizsga, azután átterelnek egy másik karámba, itt az ellátás is zavarosabb: a németek ugyan maguknak mindent megszerveznek, minket meg csak számolnak. [„Általában mindennap egyszer volt sorakozó, mert akkor számolták meg, hogy hányan vagyunk, vagy hányan szöktek meg, vagy hiányoznak. Ilyen alkalmakkor – hát, ezt teljesen rapszodikus volt – egyszer csak azt mondták, hogy felemelni a karokat, és akkor végigjártak, és benézték. Hogy kaptak-e el SS-eket, hát én azt nem nagyon tudom. Miközülünk nem, mert közöttünk magyarok voltak, nálunk nem voltak SS-ek.”] Ebédre sorakoztatnak, a németek köpnek, amikor meglátják, mit adnak nekünk: egy 70 literes kondérba egy csomag spagetti van belefőzve. [„Hát, ha lehetett fél kiló...”]

Másnap reggel sorakozó, nem tudunk semmit, csak terelnek, hajtanak, mint az állatokot. Alig van amerikai őrség, ahogy megyünk, az út mellett gyümölcsfák, leverjük az éretlen almát, körtét, azt esszük éhségünkben. Átme gyünk a falun, itt sem állunk meg, közben egyre nagyobb a hőség, már csak tántorgunk a fáradtságtól. A csizma véresre törte

a lábam, beledagadt a nagy melegtől, nem tudom, hogyan fogom este lehúzni. A falu után megállunk, bevagonírozás, negyvenen megyünk egy vagonba, kapunk az amerikaiaktól 7 csomagot, egyszerre ennyit még nem is láttunk. Órséget se nagyon, várjuk, hogy merre indul a vonat, az már biztos, hogy nem haza: nyugat felé indulunk. [„A belső táborparancsnokság mindenütt német volt. Franciaországba kellettek munkára német hadifoglyok, és ők erre a célra egy német SS-csoportot jelöltek ki, azonban a kijelölés és az elindulás között eltelt időben a helyismerettel rendelkező németek közül rengetegen elszökdöstek. Márpedig a német precizitás szerint pontosan stimmelnie kellett a létszámnak, és mivel ebben hiány volt, ők ezt magyarokkal pótolták. Minekünk akkor fogalmunk sem volt arról, hogy minket SS-ek helyett csapnak hozzá egy Franciaországba induló alakulatba. Természetesen, előnyben részesítették saját embereiket és saját magukat. Bevagoníroztak, azzal a különbséggel, hogy itt talán hatvanat, de még az is lehet, hogy nyolcvan embert, sokszor állva alig fértünk el egy-egy marhavagonban, ránk zárták az ajtót, és elindult a vonat.”]

Háromnapos utazás következik, alagutak, viaduktok, hegyek, völgyek, azután Franciaország. Szétrombolt pályaudvarok, méteres hosszú a francia kenyér, és mindenütt az ugató francia beszéd.

Valahová váratlanul érkezünk meg éjszaka, felvernek, alig tudjuk kis holminkat összekapni, máris indulás: Vovesban vagyunk. Csak később tudtuk meg, azért visznek éjszakaiként végig a lakott helyeken, mert a francia lakosság német SS-eseknek tart, leköpdös, kövel dobál, ha meglát. Csak később derült ki, Bad Kreuznachban a német táborparancsnokság velünk pótolta a megszökött SS-németeket, helyettük jutottunk ide.

A sátoortábor a város mellett eléggé rendezett, még a németek építették. Alig aludtunk, reggel ébresztő, sorakozó, megszámolnak – ez itt naponta többször ismétlődik –, azután keresik az SS-eket, felemelt karral kell az orvos előtt elvonulni, mert az SS-ek hóna alá tetoválták azonosító számukat. [„Ez a sorsunkon nem változtatott – ha egyszer már akkor ott voltunk, akkor már nem változott semmi. De ott is egy teljesen külön magyar csoport voltunk, az SS-ektől is el voltunk különítve. Én a gimnáziumban francia nyelvet tanultam négy éven keresztül, úgyhogy én valamelyest tudtam volna beszélni, de ez egyáltalán nem érdekelte a franciákat, ők darabszámra kértek ennyi és ennyi foglyot – hogy itt SS, vagy nem SS, hogy magyar vagy német, az őket abszolút nem érdekelte.”] Ezután kiválogatják közülünk a nemzetiségieket, Csetneki Béci is elmegy a csehekkel, reméli, így hamarabb hazajut. [„Én nem hittem ebben, hogy ennek valami eredménye lesz, és ezért nem is jelentkeztem. A Béci végül is aztán mégiscsak hamarabb ért haza, de őt se vitték haza rögtön.”] A mi sorsunk meg egyre rosszabbodik: alig két napig kapjuk csak az amerikai ellátást, utána a franciák veszik át az étellemezést. Ez azt jelenti, hogy kezdődik a koplalás: reggel-este üres fekete, délben ugyancsak üres bableves. Azután közeledik a nagy francia ünnep, július 14., a Bastille felszabadítása, erre a kosztunk is javul egy kicsit, most csak kétszer kapunk enni, de valamivel jobbat. Utána persze jön ennek is a bőjtje, átkerülünk egy másik, rendezőtáborba [„Ez is Voves mellett volt.”], itt ugyan ágyak is vannak (eddig a földön, betonpadlón aludtunk), ezzel szemben újra kezdődött az éhezés, a napi koszt megint csak fekete – üres leves – fekete és egy napra egy szelet kenyér, ez ismétlődik nap mint nap.

A franciák tudományosan dolgoznak, kiszámolják, mennyi az a kalória, amivel még éppen az éhenhalás határán lehet tartani a hadifoglyokat, mi a minimális 6-700

[„kilo”]kalória helyett napi 400-at kapunk, egyelőre mégis élünk. A francia orvos mégis nehéz testi munkára alkalmasnak minősít valamennyiünket. Szemre nem is fogyunk, kezünk, lábunk, testünk megdagad, ez is valami betegség lehet. [„Végül aztán nem dolgoztunk Vovesban. De voltak, akiket kivittek ilyen mezőgazdasági munkára, nem is tudom, milyen alapon válogattak.”]

Lelkileg is azt hiszem, a mélyponton állok, ha nem lenne itt velem a Bibliám, nem is tudom, hogyan bírnám ezeket a megpróbáltatásokat. Minél többet olvasom, annál több új meg új dolgot találok benne és rajta keresztül a saját életemben. Egyre meggondoltabbá, nyugodtabbá tesz, gyengébb pillanataimban megnyugtat, a szenvedésben megerősít. Mert itt szenvedünk, itt szinte állandó szenvedés az életünk, a két-három hónapos koplálás, ázás a szabadban, a földön alvás. Mozogni alig merünk, csak szédelgünk a gyöngeségtől, hirtelen felállni nem is szabad, mert összeesel. A sorakozóknál általában 4-5 ember dől ki a sorból, ájul el. Hogy hová is tud süllyedni az ember a XX. században, itt a híres nyugati, francia civilizációban. [„Megállapítottuk, hogy az örököt a csőcselékből szedték össze. Nem katonák voltak azok – akit összeszedtek éppen arra a munkára és akik vállalták. Mert hát akkor azért még nagy éhezés volt a polgári lakosság körében is, úgyhogy ezekből állt össze az őrség.”] Hát ilyen a kulturált amerikai, az udvariasnak, műveltnek ismert francia? Nem, ezt a szenvedést soha sem lehet elfelejteni. Csak a Biblia nyugtat meg megint, az egyik zsoltárban ezt olvasom: „Reád bízom lelkemet, Te mentesz meg engemet, Uram, hűséges Istenem!”

(Ezután csak pár dátumot jegyzek fel, majd később, ha marad hely, talán részletesebben is meg fogom írni.)

Június 29-én érkezünk Vovesba, itt négy hetet töltöttünk. Július 28-án a következő állomás St. Jean d'Angely. Munkára itt sem visznek. És közben jönnek a hírek hazulról: Magyarország a szovjet tagállama lett, talán önálló? [„Ez is csak így elterjedt, ottan sok mindent mondanak, aminek nem tudtunk a nyomára jutni, hogy honnan és miért. Beszélnek.”] Befejeződött a berlini konferencia, elkezdik a nemzetiségek hazaszállítását. [„Ezt is csak úgy hallottuk, de mindenesetre a Csetneki Bécit akkor előbb-utóbb elvitték tőlünk.”]

Ma **augusztus 20.**, Szt. István napja, családi névnapunk. Tegnap is, ma is gondolatban állandóan otthon vagyok, ma délelőtt elővettem azt a pár levelet, amit Anyától, Aputól őrizgetek, azokat olvasgatom százszor és százszor. [„Ezeket, persze még a fogság előtt kaptam.”] Valami megmagyarázhatatlan érzés: nemsokára megyünk tovább.

Itt a franciák kerek, barna, vagy inkább fekete kenyeret adnak, hatunknak, nyolcunknak, néha tizenkettőnek egyet. A felosztás mindig gondot okoz, minden mértani ismeretemet összeszedve készítettem egy kenyérosztót papírból, azóta pontos az elosztás! [„St. Jean D'Angely – nem sokra emlékszek belőle. Ott is drótkerítések körben, őrtornyok minden sarkon, meg még sűrűbben is, és semmi egyéb. Egy nagy, régi épület, ilyen gépcsarnok, ami teljesen ki volt ürítve, abban voltunk. [„Minden táborban, amikor beérkeztünk, sorakozás és motozás volt. A motozás az attól függött, hogy milyen emberek voltak ott a motozásra kirendelve – az alap az volt, hogy mindenki rakjon le mindent, ami nála van, maga elé a földre, és akkor ennek végigjártak a sorban és kinek ami tetszett, azt elvette. Ebben mind egyforma volt, a különbség annyi volt, hogy minél később, annál kevesebb maradt meg nálunk, énnekem végül a kanalam, az a magyar, négyszögletes csajkám maradt meg.”]

IX. 3. Poitiers. Bevált a megérezésem: augusztus 21-én indultunk tovább, valahogyan az az érzésem, különösen a tegnapi napok hatása alatt, hogy fordulópont ez a fogolysorsban: eddig mindig nyugat felé mentünk, egyre távolabb az otthontól, most keletre indultunk. [„Olyan egy napig tartott az út körülbelül. Marhavagonokba be voltunk zárva, még levegő is alig volt, fény meg semmi.”] Itt azt beszélnek, ez egy munkatábor, és innen már voltak, akik hazafelé indultak. Itt a koszt is javult valamelyest, kaptunk kenyeret, sajtot, túrót, este meleg vacsorát, legalábbis a kezdetben, azután újra minden a régi, jön a koplalás. Ez a tábor a mélypont, itt 12 magyar halt meg, az egyiket egy francia őr véletlenül, szórakozásból(?) lelőtte, amikor takarodó után a deszkabarakk falát embermagasságban egy géppisztolysorozattal lőtte végig, a többi éhen halt. [„A francia fogságban a kegyetlenségnek nem volt határa. Előfordult nemegyszer, hogy az őrtoronyban álló francia géppisztolyával végiglőtte a barakk fából készült deszkabarakknak a falait, olyan embermagasságban, ez azt jelentette, hogyha valaki nem feküdt le a takarodó idejére, hanem állva maradt, az azt el is találta. És akkor a mellettem álló, az egyik éppen a vécére akart kimenni, felállt, és hát az ott is esett össze. Tehát amikor a takarodó volt, abban a pillanatban feküdtünk a betonpadlóra.”] A motozáskor itt mindent elszednek tőlünk: bakancsot, cipőt, még a nadrágot is. A reggeli előtt sorakozó a zászló, a francia trikolór felhúzósa. Mi ingben, alsónadrágban sorakozunk, a tábor parancsnoka erre éktelen haragra gerjed, elrendeli az elkobozott felsőruhák visszaadását. Persze, a sajátját senki sem találja, válogatunk, kinek mi jut. [„Akkor még mi tisztességes, rendes magyar öltözékben érkeztünk. Körbeállítottak, és az a parancs volt kiadva, hogy mindenki a felsőruházatát és a cipőjét vesse le, úgyhogy ott állt az egész tábor egy szál ingben, gatyában. A felsőruhákat pillanatok alatt összekapták, mert el akarták adni. Berakták egy nagy sátorba, ott voltak hegyén-hátán hányva. A francia táborokban az volt a szokás, hogy minden reggel hat óra körül volt az ébresztő és akkor eljátszották a Marseillaise-t, a francia himnuszt, és addigra ki kellett vonulni az egész táborban, sorban állva, vigyázva. Amikor is a himnusz első hangjaira kijött a táborparancsnok, egy ezredes, rettenetes haragra gerjedt, hogy lehet így megbecsülni a francia trikolórt, hogy ide ingben-gatyában állnak ki a hadifoglyok?”] Ha valakinek valamije még ezek után is megmaradt, azt eladja a franciáknak, itt úgy mondjuk: elugratja. Mert a franciák mindent megvesznek, mi mindent eladunk élelmiszereért.

X. 8. Poitiers. Beleolvasgatva naplómbe látom, mennyire hézagos, hiányos most a vége felé. De fogytán a papír és fogytán az erő is. Ki tudja, nem is sejtjük, mikor jutunk haza. Csak az idő rohan, már fél éve vagyok hadifogoly, és egy évvel ezelőtt vonultam be! Ma éjjel is otthon voltam álmomban, én most csak így mehetek haza. A beharangozott dátumok, a nagy dátumok, Péter-Pál, az aratás, Szent István napja, a szüret már mind elmúltak, és még mindig semmi kilátás, minden reménytelen. Ide is azzal érkeztünk, hogy csak pár órára állunk meg, és lassan (dehogyan lassan, hiszen az idő úgy rohan) a második hónapot töltjük itt. Ugyan mit hoz a következő nagy dátum, a szeretet ünnepe, a karácsony? Vajon még merhetünk remélni?

Azután a segítség egészen váratlanul érkezik. Megsegített a jó Isten: [„Markói”] Béla bekerült egy francia konyhára, esténként onnan hoz egy nagy, üres konzervesedényben főzeléket, húst, kenyeret (az edény olyan, mint amiben Losoncon a tisztí étkezdéből Apa vadászkutyáinak hozták az ételmaradékot). Azt hiszem, ez mentette meg az életemet, az itteni tábori koszt kétszer sárgarépa, vízben főzve vagy nyersen, egy-két szelet kenyérrrel.

Mostanában már naponta 4-5 magyar hal éhen, Serester Bandi, Fáskerthy Péter, Kammel Béla, Stauffer Bandi [„Ezek is iskolatársak voltak, csak más részleghez tartoztak. De hogy hova valósiak voltak, nem tudom. Akkorra már a hatunkból csak egyetlenegy volt még talán velem, a Markói Béci. Az amerikai táborokban még együtt voltunk, de a franciáknál, ott, ahogy ez nekik éppen eszükbe jött, úgy csoportosítottak ide-oda.”], az ismerősök közül, és a többi, a sok-sok ismeretlen magyar. Ez valami gyárépület raktára lehetett, itt is betonon fekszünk, szalmán, mindenkinek jut vagy két marékkal. Reggelente, aki nem mozdul, azt elviszik, a gyengélkedőn próbálják élesztgetni, legtöbbször hiába... Korábban azt írtam: „Ez a mélypont!” Akkor még ezt nem ismertem, nem is mertem volna elképzelni. [„A konzervgyárnak egy nagy csarnokában voltunk, ahonnan a termelőgépeket már mind leszerelték, az egy üres beton alapú, betonpadlójú hatalmas nagy épület volt. Az ezer körüli létszám számára bedobtak vagy egy kocsiravaló szalmát, azt mondták, hogy ezen osztozzatok, el lehet képzelni, hogy ebből mennyi jutott magunk alá, úgyhogy szinte a betonon feküdtünk. És a sárgarépa, az úgy nem is nagyon tápláló dolog, de nekünk semmi mást nem adtak enni, mint a sárgarépát nyersen reggelire, vagy a sárgarépát vízben főzve ebédre. Ez négy héten keresztül ment, csak a sárgarépa volt. [„Ez az egyoldalú és rendkívül kevés kalóriát tartalmazó táplálkozáshoz kaptunk egy kerek kenyeret, kilós kenyeret, tizenkettő vagy tizennégy fő részére egy napra.”] A berukkolásomkor 72-74 kiló voltam, ott fogytunk le annyira, hogy 44 kiló, vagy mennyi voltam. Csont és bőr. Zörgött a csontunk. Reggelente a vöröskeresztesek körbejártak, és minden reggel két-három halottat válogattak ki, akik már nem ébredtek föl. Énmeltemet másodiknak vagy harmadiknak feküdt egy névrokonom, őt is Eördöghnek hívták, Bertalan. Itt már nem nagyon volt lehetőségünk a pontos, precíz tisztálkodásra, talán csak egyetlen vízcsap volt, és az tűnt fel nekünk, hogy ez a Berci minden étkezés előtt, minden étkezés után, naponta többször is mosta, súrolta a kezét. Mintha otthon lett volna, a törölközőjét a két ujjá közé összecsapentve fogta meg, hogy nehogy összepiszkítsa akkor is a kezét. Mondtuk is, hogy aki ennyire kényes, annak a szervezete nincs felvértezve az ellen a számtalan fertőzés ellen, amiben itt részünk volt, mert itt már bőven volt részünk tetű, bolha és mindenféle ízeltlábúnak a támadásában, és kézzel szedték egymásból a tetűt. De hát persze megszabadulni nem lehetett tőle. Szerencsétlen, nem is élt tovább, talán egy hét múlva meghalt valamiféle fertőzésben. Aki annyira le volt gyöngülve, hogy már felkelni se bírt, azokat elvitték egy ilyen kórházaszerű helyiségbe, de ott se sokat törődtek vele. Ebben a táborban nagyon sokan meghaltak a magyar hadifogolytársak közül, más forrásokból olvastam arról, körülbelül nyolcszázan voltunk, akikkel ebbe a francia hadifogságba, SS-ek pótlására elküldtek, és ebből a nyolcszázból abban a táborban összesen alig kettőszáz maradt. És a többiek – én nem mondom, hogy valamennyien meghaltak, de nem egy reggelen ébredtem úgy, hogy a tőlem második vagy harmadik távolságra fekvő hadifogolytársam már nem ébredt fel. [„Amikor a francia hadifogságba kerültünk, én akkor nem sokat tudtam hadifogolyként arról, hogy milyen viszonyok vannak Oroszországban, az orosz hadifoglyokkal. Aztán utána, évekkel később rájöttem arra, hogy nem volt egy csipetnyivel könnyebb dolgunk ott a franciák fogságában, akik rendkívül kegyetlen módon bántak a hadifoglyokkal, már úgy is, mint a németekkel, akik az ellenségeik voltak. Ez különösképp nagyon is közrejátszott, mert SS-ekkel voltunk összekeverve.”]

X. 16. Azt beszélnek, a franciák ultimátumot kaptak az amerikaiaktól, jelentsék, hány munkaképtelen hadifogoly van az amerikaiaktól átvett egészséges szállítmányból. Itt is

vasárnap – megint vasárnap – egy váratlan orvosi vizsgálat, amerikai és svájci vöröskeresztes orvosok jöttek, a magyarok 80%-át munkaképtelennek minősítették. Hogy ez mit jelent, nem tudjuk, azt beszélük, elvisznek innen egy amerikai táborba, amerikai ellátásra, ahol orvosi ellenőrzés mellett felerősítenek.

X. 20. Egy esztendő! Istenem, ma egy esztendeje reggel nyolckor Édesanyám búcsúcsókját még érezve léptem be a losonci laktanya kapuján! Mennyi minden történt azóta! Vajon milyen lesz a következő esztendő, vajon mit hoz a jövő? Meglátom Édesanyámat, Édesapámat?

Béla már nincs a konyhán, valahogyan nem is bánjuk, ameddig ott volt, az is jó volt, most is lesz majd valahogy.

XI. 10. Losonc visszatérésének ünnepe, hát ezt sem ünnepeljük otthon. Nézegetem az otthoni fényképeket, Anyáék meg a tablóképem az érettségiről, más nem is maradt meg. Akire csak ránézek, felmerül bennem a kérdés, mi is lehet vele? Milyen borzalmas dolog is a háború, senkit sem kímél, belegázol mindenki életébe.

Úgy látszik, mégis csak történik valami, lassan javulnak a körülmények, kiköltöztünk a Steinbarakkból, vége a kövön alvásnak. Igaz, itt most enyhe az idő, de ez a barakk jóval melegebb is, itt nem 700-an vagyunk, „csak” 120-an. [„A francia táborokban már a sátorlap se volt meg. A szerencsénk az volt, hogy a tengerparthoz közel teltek a téli napok, és ezért ott már nem volt annyira hideg, a tengerpart mellett fagy ritkán volt.”] És ágyaink is vannak, alig hisszük, a hét hónapos hadifogság óta először alszunk ágyban. Van három kályha is, folyamatosan fűtjük, tüzelő is kerül mindig valahonnan, még sütnivaló is, ha más nem, a nyers sárgarépat pirítjuk. Most pár napja egy amerikai élelmiszer-szállítmány érkezett, a francia őrség nem akarta a teherautókat beengedni a táborba, ők akarták átvinni a szállítmányt, erre egyszerűen keresztülhajtottak a kapun és a konyha raktára mellett álltak meg. [„A vöröskereszt rendszeresen ellenőrizte a táborokban lévő viszonyokat, és akkor fedezték fel, hogy mi ennyire leromlott állapotban vagyunk, azután a tábor vezetőségének adták ki az ultimátumot, hogy addig is, amíg minket ki nem tudnak menteni, ki nem tudnak szállítani, addig is emberi táplálékot adjanak nekünk, de erre már nem került sor, mert ők maguk, az amerikaiak hozták teherautó-számra az ételmet. Soha nem felejttem el, egy néger sofőr vezette a hatalmas nagy teherautót, megrakva már ismert reggelizőcsomagokkal, a francia őrség a kapunál útját akarta állni, ez azonban gázt adott, keresztülörte a vékony drótkerítést, a tábor közepén megállt, felugrott a teherautó tetejére, és két kézzel szórta közénk a reggelizőcsomagokat. Ez volt az első, hogy mást is kaptunk enni, mint sárgarépat. Gyorsan ettünk, de nem jutott ebből annyi, hogy problémánk lett volna – hát el lehet képzelni, a sok ezer ember számára szinte csak pár falat jutott.”] A javulás rögtön észre is vehető a kosztunkon: már van bableves, cukros főtt tészta, a kenyér is egyre több. Béla is visszajutott a konyhára, innen is csurran-cseppen valami. Igaz, ez a francia konyha nem valami luxus, de néha akad hús is, a múltkori hagyományos sült egészen otthonias volt.

XI. 23. A múltkor összeírtak minket, akik munkaképtelenek voltunk, most jött a parancs, pénteken indulunk. Béla most már véglegesen befejezte a munkát, ez alkalommal saját akaratából. Az utóbbi napokban igen jól éltünk ebből, vettünk kenyeret is dohányért, meg még zsoldot is kaptunk francia frankban. [„Amikor megszabadultam, akkor kaptam, és az valami száz-egynéhány pengőtt tett ki, ami akkor egy doboz gyufát ért. De ott is cserélgettünk a drótkerítésen keresztül, mert a cigarettáért mindent lehetett kapni,

ha még egyáltalán maradt a cigarettából egypár darab. Civilek jöttek ide, kérték a cigaretát és hoztak ételmezt is, meg sokszor a ruhaneműt is, mert azzal is híjában voltunk. A gimnáziumban, Losoncon tizenöt éves kortól kezdve franciát vagy angolt lehetett választani, én a franciát választottam. Nagyon jó tanárunk volt, és nagyon hamar megtanultunk, ő nem is a nyelvtanra, hanem a beszédre helyezte a fő hangsúlyt, és ezért ezután én ott a francia fogságban gyakran tolmácskodtam, fordítottam, segítettem azoknak, akik nem értették a nyelvet. És ebből is csöppent valami.”] Egy párizsi magyar pap látogatott meg, azzal vigasztalt, a magyarok 3-4 hét múlva szabadok lesznek. Általa most sikerült először a vatikáni postán keresztül írni haza, nem nagyon bizakodok, hogy hazaér, bárcsak mielőbb érkezniék meg! [„Ez a levél sem jutott haza...”]

XI. 28. Egy szellős amerikai sátorban emeletes ágyamon, pokrócba burkolódzva ülök, térdemen a naplóm, írom a folytatást. Hát ez nem álom, valóság! Amerikai fogságban vagyunk (a hadifogság egyáltalán nem öröm, mégis vannak fokozatok!). Hát sikerült átvészelnem a koplalást a franciáknál Vovesban, a kirablásunkat St. Jean d'Angelyben, a sárgarépakúrát Poitiers-ben, és most itt vagyunk Mailly le Campban. Igaz sátorban, de kapunk két meleg pokrócot, volt orvosi vizsgálat, állandó orvosi ellenőrzés, a tetűk kiirtásával kezdték, fehér porral szórtak be minket, a ruhánkat, a sátorokat, a pokrócokat, minden holminkat, és egy csapásra vége a vakaródzásnak, a tetvészkedésnek, aminek a franciáknál mesterei voltunk. [„Ilyen porszórókkal jöttek a sátrakba, végigszórták a sátrakat, a fekhelyeket és mi magunkat, még a nadrágba is belefújtak, elől-hátul, ez volt a DDT nevű rovarirtó szer. Fél órán belül mindenféle élősködőt kiirtott, nem volt egyetlen egy tetű.”] Ellátásunk álomszerű, szanatóriumi, háromszori meleg étkezés, tejeskávé, kakaó és kenyér bőséggel. [„Amikor jött a svájci orvosi bizottság, és látták, hogy csontra-bőrré vagyunk lefogyva, úgy döntött, hogy elvisz egy ilyen feljavító táborba, Mailly le Campba. Ebben a táborban már nem voltunk különválasztva, össze voltunk keverve németekkel, abban a sátorban, amelyikben én laktam, talán még egy magyar volt rajtam kívül, a többiek németek. Az első időszakban orvosi precizitással ügyeltek arra, hogy a teljesen lefogyott, lesoványodott szervezet nehegy túl sok ételt kapjon, úgyhogy rendkívül precízen adagolt reggeli, ebéd, vacsora volt, nagyon kevés, mindig éhen maradtunk. A fiatal szervezet hamar regenerálódik, aztán rendkívül rövid idő alatt visszanyertük az eredeti testsúlyt. Mailly le Campnak mondjuk némileg propagandaíze is volt, mert nem akarták azt, hogy hazakerüljenek olyan emberek, akik csonttá-bőrré vannak lesoványodva, úgyhogy itt valóban fel is erősödünk.”] A tábor szépen rendezett, a szervezést persze itt is a németek intézik. Amint halljuk, ez egy gyűjtőtábor, ahol a franciáknál az éhenhalástól megmentett hadifoglyok egészségének helyreállítása folyik. A németek szerint innen már a hazaszállítás következik. Mesélik, volt itt már vagy 200 magyar, azokat egy orosz tiszt vitte haza.

XII. 8. Mikulás napja. Ködös, esőtől csillogó utcák, sült gesztenye illata a levegőben, piros fényben úszó kirakatok, ilyen volt otthon a Mikulás. Itt, a fűtetlen sátorban vacogunk, kint esik az eső, így várjuk az idő múlását. Istenem, vajon otthon együtt van a család ezen az első, békés Mikulás-napon?

Hazaérkeztem!

XII. 12-én délután elhoztak a másik campból, amiben a legkellemetlenebb, hogy elválasztottak Bélától is. Itt, ahol nincsen nevünk, csak számunk, darabszámra dobálnak ide-oda,

csak a létszám meglegyen. A katonaság és főként a hadifogság legnehezebb napjai valóban összekovácsolták barátságunkat, most itt széjjelszakítottak. Pedig hányszor terveztük, hogy együtt megyünk haza. Most tanultam meg azt is, mennyire igaz a mondás, az igazi barátság a megpróbáltatásokban mutatkozik meg igazán. És valóban, ha ő nem lett volna, nem is tudom, hogyan tudtam volna átvészelni a haláltábor nehéz napjait, ő segített életben maradni a poitiers-i éhezés idején. Nagyon fájt az elválás, láttam, ő is érzékenyülve búcsúzott, miközben arcképes igazolványomból kivettem fényképemet, mást nem tudtam neki búcsúzásul adni. Reméljük, így külön is megsegít és hazasegít a jó Isten.

Négy napja vagyunk már ebben az új táborban, egyre várjuk a továbbszállítást. Egyre bizonytalanabb az a reménységünk, hogy karácsonyra hazamegyünk, pedig de szép is lenne! Itt azt beszélnek, egy Bécs melletti gyűjtőhelyre kerülünk, reméljük, majd onnan azután már gyorsan haza! Itt egyébként elég jó az ellátásunk, ízletes a főtt étel, kenyér is van bőven. Sátorunk ugyan kicsit szellős, ágyak nincsenek, földön fekszünk, én egészen a bejáratnál, aminek az az előnye, hogy három pokrócot kapok. Itt, bár egész nap csak fekszem, az idő jobban telik, mozgalmasabb az élet. A múlt héten kaptunk dohányt, zsilettet, fogkefét és szappant is. Ruhát is osztottak, de arról lemaradtam, így a dohányon vettem egy jó erős bakancsot magamnak. Felerősödve a jó koszt mellett kezdek újra rászokni a dohányzásra, persze nem olyan nagyon: a napi adagom mindössze 3-4 cigaretta. Ezzel a kosztal még talán dolgozni is tudnék, jól ugyan ritkán lakom, mégis tartalmasabb, mint Poitiers-ban a három liter kekszleves. A legjellemzőbb ebben a táborban a tisztaság, igaz, nem mindig mosdunk mindennap, ha a lavórban közben a víz megfagy! Mégis az amerikaiaknak köszönhetjük, hogy teljesen megszabadítottak a tetvektől. Már csak távoli, kellemetlen emlék Poitiers, ahol a rendszeres mosdás mellett megtanultunk tetvészkedni: naponta háromszor vizsgáltuk át valamennyi felső- és alsóruházatunk varrásait, hajtásait és fogtuk össze az 50-60 tetűt!

XII. 17. Egy hét múlva karácsony. A napok most egyhangúbban telnek, pedig az idő felett csak úgy lehet uralkodni, ha mindig valami elfoglaltságot sikerül találni. Időtöltésből számolok, a számok oszthatóságát próbálom felidézni, rádiós kapcsolásokat rajzolok emlékezetből. Az ebéd és a vacsora várása is időtöltés, a kenyéradag szétosztása, várakozás a repetára, hogy jusson egy kicsit több is néha. Várjuk a dohányosztást, a kórházak már meg is kapták, no nem mindet akarom elszívni, inkább vásárlásra használom. Azután meg készülődünk a karácsonyra, és jönnek a rémhírek is. A kerítésnél beszéltem Bélával, misén voltak, ott hallotta, hogy az oroszok január 7-én kimennek Magyarországról. [„Egy »kis« tévedés, csak 1990–91-ben mentek ki...”]

XII. 26. Karácsony másodnapja, pokrócumba burkolva ülök a szalmazsákomon, térden az „asztallapom”, rajta a napló. Az ajtón behallatszik a hangszóró, német és amerikai tánclemezek, nemsokára híreket mondanak. Kint sár mindenütt, nem is kívánczunk a szabadba. Pedig az idő igen enyhe, sokkal melegebb van, mint tavaly ilyenkor. Hát nem ilyenek képzeltem ezt a karácsonyt, de menjünk csak sorban az eseményekkel:

24-én délután templomban voltam, hatalmas, sima fából készült feszület az oltáron, jobbra-balra 3-3 gyertya, balra szószék, jobbra egy kicsiny karácsonyfa. [„Bent a táborban volt egy, úgy tudom, hogy sátor vagy épület, tehát ilyen rögtönzött templom volt. A pap persze francia volt, de én rendesen értettem a prédikációt.”] A lelkész rövid prédikációjában párhuzamba állította a mi nehéz helyzetünket, a fogságban szeretteinktől távol töltött szomorú karácsonyunkat és Jézus születését az istállóban, jászolban. Egyetlen ajándék, amit

itt kapunk, egyben a legnagyobb is, amit kaphatunk: a kis Jézus jön el hozzánk, és ezt nem vehetik el tőlünk őrzőink, hiába tartanak sátorban, földön fekvé. Este a sátorban mi is tartottunk egy kis, bensőséges karácsonyestet, megemlékezést. Néhány karácsonyi ének eléneklése után a sátorparancsnokunk olvasta fel a Bibliából a karácsonyi evangéliumot, majd egy karácsonyi legenda felolvasása után a következőket mondotta: „Amikor idejöttünk és ebben a sátorban, mint idegenek, összetalálkoztunk, mindegyikünk lelkében élt a remény, hogy ezt a karácsonyt már otthon, szereteteink körében fogjuk tölteni. És ahogyan közeledett az ünnep, azután elérkezett a mai este, mi még mindig itt vagyunk. Feküdjünk hát le a szalmazsákra, hunyjuk be a szemünket és repüljünk haza gondolatban, így talán könnyebb lesz ezeket az órákat eltölteni!” Befejezésül azt kívánta mindenkinek, hogy legkésőbb januárban mindenki érkezen haza. Bárcsak igaza lenne! Végül mi, magyarok énekeltünk néhány magyar karácsonyi éneket.

Az amerikaiak a karácsonyról teljesen megfélemedtek, sőt karácsony napjára a konyhán víz sem volt, az ebédet sem tudták megfőzni, és a vacsorát is csak éjfél után kaptuk meg, igaz, hogy ez legalább ünnepi volt, csirkehús, ilyen nem ettünk egy esztendeje. [„Ott sátorban laktunk, talán ketten-hárman voltunk magyarok, a sátorparancsnok az egy német fiú volt, egyetemista. Ő tartott egy rövid karácsonyi megemlékezést németül, és emlékszem, azt mondta, soha nem szabad a reményt feladni, mert mi mindnyájan innen haza fogunk térni, és a következő karácsonyt már nem itt töltjük. A Bibliámon kívül ez volt az egyetlen vallásos élményem.”]

I. 12. Úgy érkeztünk ebbe az új esztendőbe, hogy alig tűnt fel. Szilveszter estéjén megint istentiszteleten voltam, utána a sátorban tartottunk egy kis ünnepséget és kívántunk egymásnak meg magunknak is egy boldogabb új esztendőt. Sátorparancsnokunk mondotta: „Vegyük azt is észre, hogy mennyit tanulhattunk az elmúlt esztendő szenvedéseiből is, vegyük észre az Úr vezérlő kezét, aki eddig is megőrzött, erőt adott a sok embertelen szenvedés elviselésére, aki vigyáz hozzátartozóinkra és hazavezet hozzájuk. Tanuljunk meg hinni, hiszen nekünk is szól az üzenet: Eredj el, fiam, a te hited megtartott téged.”

Egyre mozgalmasabb az életünk, nagy tempóban készülnek az elbocsátó levelek, ezek szerint rövidesen megindul a szállítás. Minden sátorra sor kerül, ma mi is aláírtuk az iratokat (az amerikaiak nyilvántartási rendszere, mint a bűnözőké, ujjlenyomataink felvételével történt). Közben sátorparancsnokunkkal is összebarátkoztam, ideadta olvasni egyetlen könyvét, Goethe Faustját, jó gyakorlás, egyre jobban értem a német nyelvet.

Nemsokára letelik a 9. hónap hadifogságomban és a 15. bevonulásom óta. Vajon mi van szüleimmel, családommal? Tegnap levelet kaptam, az egyetlen fogságom alatt, Svájból, Kögler Jenő bácsiék ismerősétől, ők sem tudnak semmit az otthoniakról, csak Liliéktől kaptak pár sort. Ha ők megvannak, akkor talán rajtuk keresztül eljutok Anyáékhoz. [„Édesapámék hárman voltak testvérek, egy bátyja volt és egy nővére, és a Kögler Jenő bácsi ennek a nővérének volt a férje. Volt egy leányuk, a Lili, ő akkor tizenhét-tizennyolc éves lehetett, a háború alatt kint volt Svájcban, egy svájci családnál, őt oda menekítették. Amikor kimentünk, akkor édesanyám ezt a címet is felírta, mert hogyha minden kötél szakad, valakit el tudjak érni. Egyetlenegyszer lehetett a fogolytáborból írni, ilyen előrenyomatott vékony kis papír, én abban biztos voltam, hogy a szüleim Losoncon nem találhatóak, tehát losonci címre nem tudok írni, Magyarországon a családról az én édesanyám révén volt egyetlen hely, ahova írhattam volna, ez a Balaton mellett Fonyódon volt, de azt se hittem, hogy ott egyáltalán van valaki. A svájci címre írtam, kaptam is

választ, hogy ők sajnos az otthoniakról semmi információval nem rendelkeznek, mert az unokahúgom már régen, a háború végén visszautazott, és azóta nekik nincs Magyarországgal kapcsolatuk. Édesanyám nagyon vallásos asszony volt, a Kaszap Istvánhoz imádkozott és azt mondta, hogyha egyszer hazahozod az én fiamat, akiről semmi hírem nincs, akkor megígérem, hogy még buzgóbb katolikus leszek. Amikor már Maily le Campban voltam és a legelső csapat szlovák fiúkkal tudtam hazaüzenni és egy címet hazaküldeni, akkor kapta meg az első hírt arról, hogy én egyáltalán élek. Csetneki Béci csehszlováknak vallotta magát, és őket hamarább hazaküldték, a húga írt édesanyámnak egy pársoros levelet azzal, hogy együtt voltunk hadifogolytáborban, és én élek.”]

II. 27. Elindult az első szerelvény a magyarokkal hazafelé! Az elsővel a tiszteket vitték, a következőt III. 7-re ígérik. A hangulat is egyre idegesebb közöttünk, Béla egyre azt hajtogatja: „meglátjátok, visszavisznek minket a franciákhoz!” Ő néha nagyon elhagyja magát, hála Istennek engem ezzel nem nagyon tud befolyásolni, nincs is semmi értelme, hogy az ember a rossz lehetőségeket latolgassa, társai rossz hangulatának engedjen. Eddig is átsegített a Jó Isten a legnagyobb megpróbáltatásokon, nem hagyott magamra, ezután is így lesz. Írtam haza is Édesanyámnak, hátha előbb kapja meg, mint a mi hazaérkezésünk. Bármilyen pesszimisták is a többiek, én nem hagyom magam, csak hazajutunk végre, mégpedig nem is sokára. Igaz, otthonról eléggé aggasztó hírek jönnek, mesélik, az oroszok mindent elvesznek, ruhát, cipőt, órát, ékszert, mindegy, akkor is készülünk haza! [„A legelső csoportba azok kerültek bele, akik magyar anyanyelvűk voltak a Felvidékről, de szlováknak vallották magukat. Én nagyon keveset tudtam szlovákul, az osztálytársaim próbálkoztak és tanítottak, de mindenkivel magyarul beszélünk, tehát nem voltam én rászorulva, hogy megtanuljak.”]

III. 3. A második szerelvény listáját is felolvasták, mert az indulás úgy történik, hogy egy hosszú listából olvassák fel azok nevét és sorszámát, akik a következő szerelvényben indulnak. Ebben semmi szabályosságot sem tudunk felfedezni, néha az egyik sátor teljes létszáma megy, a másiktól meg egy sem, így a felolvasás mindig nagy izgalommal jár. Ennek a felolvasásnak az az eredménye, hogy az indulásra várók ebben a táborban maradtak, minket egy másikba terelnek át. Én most minden eddigi ismerősömtől elszakadtam, teljesen idegenek közé kerültem. Ilyen a fogolysors. 11 hónapja vagyok hadifogoly, azóta teljesen megváltozott bennem minden, csak egyszerűen beletörődve az eseményekbe viselem el, amit el kell viselni. Egy görög bölcselőnél olvastam egyszer: „Számomra az nem lehet rossz, amit saját erőmmel megváltoztatni nem tudok.” Ezt St. Jean d'Angelyben olvastam, ott igen nagy szükség volt az ilyen bölcseletre, most is meggyőző az igazsága. A fogolysorsot másként, túlérzékeny lélekkel nem lehet elviselni anélkül, hogy ne magunknak ártanánk vele. Kerítést, páncélt kell vonnunk magunk és a külvilág eseményei, történései közé, csak így tudjuk belső nyugalunkat megőrizni, fenntartani. Érhet bármilyen kellemetlenség, mint most is, csak mosolygok rajta, úgysem tudom megváltoztatni, hát akkor minek a fáradozás. És bízom a Jó Istenben, eddig annyi nehézségen átsegített, most is haza fog vezetni, és ezért a majdani örömért mindent el lehet viselni.

III. 7. Ma indult a második szerelvény, kaptak 40 márkát, fekete ruhát, aminek a hátára már nincs a hadifogoly felirata, a PW [„Prisoner of War, Prisonnière du guerre”] felfestve. Kaptak egy pokrócot, volt még egy felületes motozás, azután indultak az állomásra. Megjelent a Tábori Útmutató utolsó száma is [„Ez is ilyen amatőr szintű, sokszorosított

újság. A tábor parancsnoksága készítette, akik ugyanolyan hadifoglyok voltak, de azért ők jobban fel voltak szerelve. Ott konyha is volt, meg hát a parancsnokságnak a foglyokról vezetett nyilvántartásához szüksége volt, és többek között ilyen litografálásra alkalmas felszerelésük is volt.”], ebben írják, hogy 28-ig ebből a táborból mindenki hazamegy! Az előző szerelvény útvonala Frankfurt, München, Salzburg, Bécs, Komárom. Béla, akivel közben újra összekerültem, hagyományos szerencséjének köszönhetően megint bekerült egy amerikai konyhára, így megint jól élünk.

III. 17. Ma, vasárnap délelőtt zsong az egész tábor, az a hír járja, hogy rövidesen felolvassák a harmadik szerelvény listáját is. Délben azután hivatalossá is válik a hír, századparancsnokunk mondja, hogy erre valószínűen még az este sor kerül. Ahogy közeleg az este, nyugtalanságunk, a várakozás is egyre fokozódik. Én is valahogyan úgy érzem, most végre történni fog valami! Azután már este 11, és még mindig semmi. Engem is elönt a forróság, kiráz a hideg, a szívem is egyre hevesebben ver, de nem is csoda. Hiszen a börtönben még a bűnöző is pontosan tudja szabadulása idejét, nekünk meg az utolsó percig csak a bizonytalanság jut. Előveszem újra a Bibliát, véletlenül itt nyílik ki: „Miért csüggedsz el lelkem, és miért nyughatatlankodol énbennem, bizony még hálákat adok az én Uramnak és szabadulásom Istenének!” [„Zsoltárok 43:5”] És a másik részlet: „Nem hágy az Úr feljebb kísértetni, mint azt elszenvedhetitek.” [„1Kor. 10-13”] Ezek a sorok megnyugtatónak, késő van, lassan elszenderedem. Álomban utazok haza, hol vonaton, hol gyalog, hol lovon, de mindig hazaérek. Egyszerre csak a századparancsnok szava riaszt: „Laci, hozd a gyertyát!” Szinte órákba telik, amíg fellobban a láng, azután elkezd olvasni a névsort, Dávid Gergely 582, Dávid József 397... Az én szívem meg majd kiugrik a helyéből, és még csak a közepén tart, egy kis szünet, azután folytatja: „Ördög István 510...” [„A sorszám volt, azok között, akik akkor hazautazásra ki voltak jelölve.”] Hát igaz? Ébren vagyok, vagy álmodom? Azután egy cigaretta, utána most már megnyugodva fekszem vissza, nagy nehezen elalszom. Másnap reggel sorakozó, átmegyünk az indítótáborba, új sátrak, két pokróc és délután már ebédet is kapunk.

III. 24. Végre itthon! Itt ülök Fonyódon, és írom másfél esztendő csavargásom történetének befejező eseményeit (egészen furcsa ismét tollal írni). Ott hagytam abba, hogy Bolbecben átjöttünk az indítótáborba. Itt az a négy nap az indulásig szinte elrepült, az idő repült, mert végre láttuk a végét! Volt elfoglaltság is, kaptunk 40 márka úti ellátmányt, azután ruhaosztás, csomagolás, és már itt is az indulás napja, március 14., csütörtök, ez is csodálatos: Anyám születésnapja ez a nap, és megszületett az én szabadságom is! Hej, ha tudná, szegény, de ő úgyis biztosan megérzi! Reggel fél hatkor ébresztő, megesszük az utolsó amerikai reggelit, búcsúzásul még, csak úgy tessék-lássék, megmotonak, hozhatunk volna a köpeny alatt még egy pár pokrócot is, hiszen eddig azzal tüzeltünk, annyi volt belőle. Az utazás mindig felderít, hoz valami változatosságot, de most ez az utazás valami egészen más! Olyan valószínűtlen még most is a szögesdróttal kerített tábor, az őrség, a sátorváros, az út a kapuig, és végre megnyílnak a kapuk, a szabadság kapui! Az állomáson nem marhavagon, személykocsiba szállunk, együtt vagyunk az ismerősökkel, Béla, Mata Józsi [„Már öt sem tudom azonosítani...”] és a többiek. Azután hozzák az úti élelmet: kenyér, vaj, hús, lekvár, sajt, mogyorókrém, igaz, mindez két napra, de legalább egyszer jöjjünk!

Délután egykor megindul a vonat, végre elindulunk! Az útvonal Metz, Saarbrücken, Bad Kreuznach (nem hittem volna, hogy még egyszer látom), Mainz, Frankfurt, Würzburg,

Fürth, Nürnberg, itt átkelünk a Dunán. Azután Augsburg, München, Salzburg – már Ausztria –, Linz, Bécs és a határ: Hegyeshalom, Győr és Komárom. Megállás nélkül jövünk egy darabig, útközben német foglyok jönnek a szemben jövő vonaton, tele vannak élelemmel, vásároltunk is, adtak is, mert a mienk már elfogyott. Linz előtt egy mellékvágányra tolnak, itt álldogálunk egy napig. Szemben egy szerbiai menekülteket, kitelepített németeket szállító vonat, férfiak, nők, gyermekek, öregek szoronganak a marhavagonokban, három hete összezárva. Hát ez még mindig a háború? Hiszen annak már egy esztendeje vége van. És ezek, mint az állatok, bezárva, bebörtönözve, elhagyva otthonukat, hazájukat, földjüket, hozzátartozóikat, miért? Mi a bűnük? Háborog a lelkem, azután mondják, menjünk csak haza, majd mi is meglátjuk, mi vár még ránk. [„Ott már személykocsikba ültettek, már plüssel bélelt ülések voltak, úgyhogy ott jó dolgunk volt, mikor aludni kellett. Ott már amerikai kíséret nem volt, vasúti személyzet, kalauzok voltak. De ezek külön fogolytranszportok voltak, megállás nélkül mentünk az orosz részben és Magyarország területén is, a kommunista területen úgy vittek, hogy hermetikusan voltunk elzárva.”]

Linz után átmegyünk az orosz zónába. A határ egy híd, vagy egy órát álldogálunk rajta, majd lassan, szinte lépésben elindulunk, átérünk a másik partra. Itt már orosz az őrség. Össze is szorul a szívünk, meg arra is gondolunk, már egy kicsit hazaértünk.

Másnap gyönyörű vidéken megyünk át, az Alpok hegyei között kínlódik a mozdony, az emelkedőn minden méterért meg kell küzdenie. A kanyargós szerpentineken szinte összeér a vonat eleje és a vége. A verőfényes tavaszi napsütésben fenyőerdők, jellegzetesen osztrák faházak. Lassan bealkonyodik, Bécsnek már csak a fényeit látjuk, a fényeket, mert már nincs elsötétítés. Egy-egy ház ablakán benézünk, de régen láttunk ilyet: függöny az ablakon, vetett ágy, kényelmes bútorok. Akik itt élnek, azoknak természetes, nekünk egy álom még látni is!

Reggel Hegyeshalom, a magyar Vöröskereszt kávéval és kenyérral fogad, jó magyar barna kenyér, kicsit keletlen, mégis jobban esik, mint az amerikai kalácskenyér. [„Rendkívül különleges érzés volt, amikor Linznél az amerikai és szovjet megszállási övezet határán haladtunk át. Emlékszem, egy folyó hídjának a közepén volt az első szovjet katonatiszt, akit megláttam, így jutottunk be a szovjet zónába. Bécset elkerülve már hamar átértünk a magyar határon, és nagyon nagy kő esett le a szívünkről, amikor végre magyar beszédet hallottunk az állomáson sorakozó összegyűlt emberek között.”] Azután délelőtt Győr, mindenütt nevető arcok, az állomáson mindenki a hozzátartozóit keresi, mi meg vigasztalunk mindenkit, majd jönnek a többiek is. Egy idősebb úr számol be az itteni helyzetről, csodálkozom, mert szavai közben óvatosan tekintget körül, ki hallgatja, hogy mit mesél nekünk, mintha félne? Később mondja is, itt most a szabály: hallgatni arany. Beszél a drágaságról, kérdezem, mit vehetnék azon a 300 pengőn, amit bevonulásom óta őrizgetek végső tartalékként (amikor elhoztam, Apa majdnem félhavi katonatiszti fizetése volt), mondja a bácsi, talán egy doboz gyufát, vagy egy újságot!

Este érkezünk Komáromba. Közben hallgatom a híreket: a katonák most nem kapnak fizetést, a Balatonnál nagy harcok voltak, az oroszok garázdálkodnak mindenütt. Az éjszakát, az utolsót, még a vonatban töltjük, ami szinte otthonunk volt az egyhetes út alatt. Én is lefekszem az ülésen, lábamat két derékszjiba dugom, hogy félig fekvő, félig ülve valamennyit aludjak. Reggel sorakozó, megyünk a komáromi Igmándi erődbe, itt lesz az igazoltatás! Itt is motozás, SS-vizsga, felemelt karral megyünk a doktor előtt, azután kihallgatás. A kérdések kereszttüzeiben úgy érzem magam, mint valami vádlott, mint egy bűnöző.

Félórát faggatnak, miért mentem önként katonának, miért nincs zsoldkönyvem. Mintha a múlt háború utáni zavaros időket élnénk. Végre, nagy szerencsénkre a most érkezett 1600 magyar között az első ötvennel végeztünk, kiléphetünk az erőd börtönszerű falai közül, most már igazán és végre a szabadságba! A váróteremben egy bajorországi család csomagjait segítjük, kapunk egy kenyeret meg tíz cigarettát, ez az első munkával szerzett jövedelem! [„Egyenként vizsgáltak mindenkit, a háborús bűnösöket akarták kiválogatni. Egy ilyen asztal előtt vonultunk, és kérdezték, hogy kicsoda, micsoda? Miért mentem önkéntesként a háborúba? Azt mondtam, hogy azért, mert édesapámmal így láttuk legjobbnak, és ezzel a téma le volt zárva, több vizsgálókérdés nem volt. Milyen rangja volt? Minket akkor neveztek ki karpaszományos őrmesterré, amikor már nem volt a katonai fegyelem, ez talán szinte önkényes akciója volt a mi parancsnokunknak, hogy hát akkor ha már innen szanaszéjjel mentek a hadifogság előtt, akkor ne menjetek csillag nélkül. Ezt a kinevezést viszont már nem fogadták el az itteni katonai alakulatok. Kaptunk egy szabadulóllevelet, egy kis papírt, és azzal mehetett ki-ki a saját, általa ismert lakcímen hazafelé.”]

Reggel vonatra ülök, 8-kor már Fehérváron vagyok, innen 11-kor megy vonat Fonyódra. [„A nagyszüleim a budai vár alatt laktak, de azt teljesen szétbombázták, a családom anyai ágának az egyetlen ingatlan, ami létezhetett, a Tulipán villa, az Fonyódon volt. Édesanyám testvérei között volt egy nővére, aki soha nem ment férjhez, aki mindig otthon lakott, és öneki nem is lehetett volna másutt lakása, tehát nagyon joggal bízhattam azon, hogy itt valakit az édesanyám családjából találok.”] Itt csak az ütközőn van hely, a derékszíjjal odakötöm magam, így biztonságban utazom. Azután Siófok előtt, látva a sok lakatlan, feldúlt, kirabolt villát, csak most gondolok arra, mi lesz, ha a Tulipán helyett is csak romokat találok? Bizony, megrémülök a gondolatra is, imádkozni kezdek, megint eszembe jut a francia fogságban olvasott zsoltár: „Miért csüggedsz el lelkem, és miért nyughatatlankodol énbennem, bizony még hálákat adok az én Uramnak és szabadító Istenemnek!” A vonat egyre lassabban megy, vagy csak énnekem tűnik így, azután itt van Fonyódliget, a halászcseré, a bakterház, majd egy zökkenés, megérkeztünk. Hátamra kapom a zsákot és indulok az ismerős úton. A trafik ajtó nélkül, ablaktalanul tátong az ürességtől, ez megint félelemmel tölt el. Ahogy közeledek a villához, látom, valaki dolgozik az alsó kertben. A kapu előtt megállok, a ház áll, csak ebben a levéltelen, kora tavaszi időben mintha megöregedett volna minden. Azután lemegyek az alsó kertbe. Nóra néni dolgozik ott, de már jön is elém. Kérdezni sem kell, már mondja is: Anyáék Pest mellett vannak, Nagykovácsiban [„Apámék hazaérkeztek Losoncra, ahol akkor már szlovák uralom volt. Visszamentek a régi házba, amit a háború előtt béreltek, ami a háború alatt fel volt forgatva, ki volt rabolva. A csehszlovák katonaság felkérte apámat, hogy lépjen be a csehszlovák hadseregbe, mert közismert volt az ő szakértelme, különösen a lovakkal kapcsolatban. A katonaságnak akkor még számos lovas alakulata volt, lóval húzott tüzérség, a hat lóval vontatott ágyú és a lovas, lóháton vonuló seregek, motoros alakulatok nem is nagyon voltak. Ő azonban azt mondta, hogy egy alkalommal esküdtött fel a magyarságára és a magyar katonaságára, ő ezt az esküjét nem szegi meg, nem lép be a csehszlovák hadseregbe. Erre fel még egyszer felszólították, és a harmadik felszólításra azt mondták, hogy kiutasítják Losoncról. Felpakolt egy lovas kocsit, két lóval, és elindult a határ felé. A határhoz értek, akkor elvették a két lovat, a kocsit, és azt mondták, hogy ötvenkilós csomaggal mehet haza, Magyarországra. Így értek át ők Magyarországra. Budán, Nagykovácsiban kaptak egy házat, ahonnan viszont svábokat telepítettek ki

Németországba. Volt egy két kataszteri holdas szántóföld mellette, lovak voltak, és egy csodálatos gyümölcsöskert volt, úgy voltak a fák telepítve, hogy kora tavasztól az első cseresznyétől kezdve késő őszig minden időszakra volt valami. És édesapám pedig, hát értett a földműveléshez, ő akkor nem is tudom, szerzett két lovat, meg kocsit, tűzifát szállított az erdőből ezzel a lovakkal, úgyhogy ők ott éltek.”], Apa is velük van, valamennyien jól vannak. Hát ez jobb, mint amire számítottam, mert a legutolsó hírek szerint attól kellett félnem, hogy kijöttek Németországba, ott pedig Apa biztosan hadifogoly lenne. Hát így, Nóra néni rögtön nekiáll palacsintát sütni, közben olvasom Anya levelét, már ő is kapott hírt rólam, tudja, hogy élek és vár. Mennék is rögtön tovább, de még jelentkezni kell Lengyeltötiben [„A hazaérkező hadifoglyoknak meg volt adva, hogy a járási székhelyen jelentkezni kell, és akkor ez Lengyeltöti volt.”], és a közeledő ünnepek miatt ez vagy 3-4 nap veszteség, de most már ezt is kivárom örömmel!

Azután megint a kalandos vonatozás vissza, Pestre, most az egyik kocsi tetején jut csak hely. Pesten a Nagykovácsiba induló autóbust keresem, igencsak rozszant alkotmány, de azért megy, és ez a fő! Az utasoktól tudakolom a címet, mindenki segít, útbaigazítanak a megállónál is. Ballagok a ház felé, hátamon a zsákkal, pedig futni szeretnék, azután itt vagyok, az út melletti utolsó kertes parasztház, az udvaron Anya, Apa, öcsém: hazaérkeztem! [„És a találkozás, azt nem lehet kimondani! Csodálatos élmény volt, nem lehet azt kimondani, hogy ennyi hosszú idő után, és ennyi reménytelenség után, az ember hazajött...”]

Hát életben maradtam, hazaérkeztem. Hazahozott Anyám imája, könyörgése, és a legnehezebb, a legreménytelenebb helyzetben is töretlen hitem, meggyőződése abban, hogy életben maradok. Az öröm könnyei múltával hosszú estéken át meséltem 184 napi katonáskodásom és 336 napi hadifogságom eseményeit. Elmeséltem, hogy a másfél év alatt bejártam Európát északra és nyugatra a tengerek partjáig, megtettem vasúton, teherautón és gyalogosan összesen 5370 km-t, és még be sem töltöttem a huszadik évemet!

Életben maradtam, hazaérkeztem! [„A túlélésemet annak is köszönhetem, hogy én rendszeresen sportoltam már a középiskolában, amellet Losoncon a téli időkben korcsolyáztam, ott tanultam meg síelni, édesapám mint katonatiszt és nagy lovas ember, lovagolni tanított meg egészen magas szinten, a kerékpározás a losonci iskolai évek alatt szinte rendszeres elfoglaltság volt, úgyhogy megvolt az erőnlét, ez mindenképpen hozzásegített a túléléshez. A másik az, hogy én mindig meg voltam győződve arról, hogy én ebből kikerülök, én hittem ebben. A fizikai állapot mellett mindenképpen rendkívüli fontos volt a hit – én számtalan motozáson keresztül meg tudtam őrizni azt a kis bibliát, amit még édesanyámtól kaptam, a zsoldárok könyvéből is két sort ismételttem minden este az imáimnál, ezt a két sort a mai napig sem felejttem el, az 51. zsoldárnak a szavai voltak, teremts bennem tiszta szívet, ó Isten, az erős lelket újítsd meg én bennem és a szentlélek erejével szabadíts meg engem. Ez a szabadíts meg engem volt az, amibe minden áldott este, éjszaka belekapaszkodhattam.”]

[„Én azt üzeném az utókornak, hogy higgyék el, amit mi elmesélünk, mert az való élet volt, nagyon sokan, az én saját gyerekeim, unokáim is, látom a szemükön, hogy kételkednek, hogy ilyen nem is lehet. Hát igen, lehet, ilyen volt, ilyet mi végigéltünk, megéltünk, és túl is éltünk. Ez az üzenet.”]